

Uloga racionalnosti u objašnjenju ljudskog ponašanja

Jerolimov, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:676295>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana Jerolimov

ULOGA RACIONALNOSTI U OBJAŠNJENJU LJUDSKOG PONAŠANJA

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za filozofiju

Ivana Jerolimov

Matični broj: 0009070402

ULOGA RACIONALNOSTI U OBJAŠNJENJU LJUDSKOG PONAŠANJA

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Filozofija i povijest

Mentor: doc. dr. sc. Marko Jurjako

Rijeka, rujan 2021.

Sadržaj

Sažetak	i
Abstract.....	ii
1 Uvod	1
2 Problem racionalnog objašnjenja u filozofiji psihologije.....	5
2.1 Pučka psihologija	6
2.2 Problem racionalnosti.....	11
3 Hijerarhija objašnjenja u psihologiji i problem sučeljavanja	15
3.1 Horizontalna i vertikalna objašnjenja	15
3.2 Primjer vertikalnog objašnjenja: Marrova kompjutacijska teorija vizualnog sustava.....	16
3.3 Personalno i subpersonalno objašnjenje.....	20
3.4 Problem sučeljavanja.....	24
4 Autonomistička slika uma i Dennettova teorija intencionalnog stava.....	27
4.1 Autonomisti i problem nesumjerljivosti	27
4.2 Dennettova teorija intencionalnog stava.....	33
5 Kritike racionalnosti	39
5.1 Kritike Dennettove teorije.....	39
5.2 Što znači biti racionalan?	44
5.3 Kriterij minimalne racionalnosti	47
6 Zaključak	50
LITERATURA.....	52

Sažetak

Racionalnost je tema koju se može obraditi na mnogo različitih načina. U ovom radu razmotrit će se uloga racionalnosti u okviru filozofije psihologije, točnije u okviru zdravorazumskog psihološkog objašnjenja. To je vrsta psihološkog objašnjenja koja se temelji na pripisivanju vjerovanja i želja pojedincima na temelju kojih interpretiramo njihovo ponašanje. Kako bismo to uspješno činili, važno je pretpostaviti da su ti pojedinci racionalni djelatnici. Odnosno, da se u svom rasuđivanju i ponašanju vode određenim normativnim načelima u svjetlu kojih te radnje imaju smisla. Zbog toga se često smatra da zdravorazumsku psihologiju nije moguće reducirati na kognitivno-neuroznanstvena objašnjenja. Objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji temeljeno je na razlozima za djelovanje, dok se objašnjenja u kognitivnoj neuroznanosti temelje na uzročnim mehanizmima. Obično se uzima da se načela racionalnosti temelje na logici i teoriji vjerojatnosti. Međutim, činjenica je da ljudi ne slijede uvijek zadane norme racionalnosti i greške su često prisutne. Pitanje je proizlazi li iz toga da je pretpostavka racionalnosti pogrešna i kakve to implikacije ima za objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji. Teza ovog rada je da je racionalnost konstitutivna za objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji. Ipak, smatram da bi trebalo postaviti malo drugačije kriterije racionalnosti.

Ključne riječi: racionalnost, zdravorazumska/pučka psihologija, psihološko objašnjenje, problem sučeljavanja, intencionalni stav

Abstract

Rationality is a subject that can be studied in many different ways. In this paper, I will consider the role of rationality within the framework of the philosophy of psychology, or to be more precise, in the framework of the commonsense psychological explanation. Commonsense psychology explains behavior in terms of beliefs and desires. We attribute these mental states to persons and then based on those mental states, we interpret their behavior. In order to do so successfully, it is important to assume that people are rational agents. That means that their reasoning and behavior are led by some normative principles. Therefore it is often thought that commonsense psychological explanations cannot be reduced to cognitive-neuroscientific explanations. Commonsense psychological explanations are based on reasons for actions, while cognitive neuroscience relies on causal mechanistic explanations. Usually, it is thought that these principles of rationality are grounded in logic and probability theory. However, people often do not follow such norms of rationality and mistakes are often made. The question is whether this means that the rationality assumption is false and what implications this fact has for commonsense psychological explanations. The main claim of this thesis is that rationality is constitutive for commonsense psychological explanation. However, this means that it should be reconsidered what are the correct principles of rationality that are constitutive for commonsense psychological explanations.

Key words: Commonsense/folk psychology, intentional stance, psychological explanation, rationality, the interface problem

1 Uvod

Kao što je već najavljeno pojam racionalnosti prisutan je u filozofiji od antičkog vremena. Još je Aristotel čovjeka nazvao racionalnom životinjom (Aristotel, 1988). Time je želio reći da je racionalnost nekakva posebna karakteristika ljudi koja nije prisutna kod drugih živih bića. Dugo se vremena smatralo da su ljudi uglavnom racionalni sve dok u 20. stoljeću to nije bilo dovedeno u pitanje (Miyazono i Bortolotti, 2021, str. 16). Propitivanje ljudske racionalnosti došlo je iz područja psihologije. To je učinjeno raznim eksperimentima kojima se pokazalo kako ljudi rade česte i sistematične greške u svom rasuđivanju. Najpoznatije takve eksperimente proveli su Daniel Kahneman i Amos Tversky (vidi, npr. Kahneman, 2013). Rezultati tih istraživanja prouzročili su određeni pesimizam u pogledu ljudske racionalnosti. Mnogi su stoga počeli zastupati stav da ljudi nisu racionalni. S druge strane, javili su se drugi autori koji su osporavali tvrdnju da ljudi nisu racionalni. To je izazvalo velike polemike i rasprave poznate pod nazivom *rationality wars* (Samuels, Stich i Bishop, 2002).

Odgovor na pitanje jesu li ljudi racionalni uvelike ovisi o načinu na koji definiramo racionalnost. Kako se mnoge discipline bave temom racionalnosti, taj pojam nije jednostavno definirati. Za svaku od tih disciplina, rasprava o racionalnosti ima drugačije značenje pa samim time i drugačije implikacije. Samo u okviru filozofije, racionalnost je tema koje se dotiču brojne discipline poput logike, epistemologije, etike i filozofije uma. Primjerice, iz perspektive logike, osoba je racionalna ako zaključuje u skladu s logičkim pravilima. To može značiti da zaključuje na temelju nekih osnovnih valjanih oblika zaključivanja poput *modus ponensa* i da izbjegava činjenje logičkih pogrešaka prilikom formiranja argumenata. Epistemologiju primjerice može zanimati kako nam racionalno razmišljanje i ponašanje može pomoći da steknemo istinita vjerovanja o svijetu. U ekonomiji, racionalna osoba je ona koja razmjenjuje informacije s članovima zajednice i koja svoja vjerovanja mijenja u skladu s provjerenim dostupnim informacijama. Ovdje više nije naglasak samo na ispravnom zaključivanju, već je bitan i jedan praktični aspekt racionalnosti. Primjerice, može se reći da su racionalni pojedinci oni koji koriste najbolja dostupna sredstva za ostvarenje svojih ciljeva (Kahneman, 2013). Međutim, pojam racionalnosti nije neki izolirani pojam kojeg koriste samo psiholozi i drugi znanstvenici, već se često koristi i u svakodnevnom govoru. Uobičajeno je da se za određenu osobu kaže da se ponaša iracionalno ako se ne ponaša u skladu s nekim postavljenim

očekivanjima ili ako je njeno ponašanje teško predvidjeti. S obzirom na brojne upotrebe ovog pojma, teško je dati jednu jedinstvenu definiciju racionalnosti oko koje će se svi složiti.

Iako će o problemu definicije racionalnosti biti nešto riječi kasnije u radu, kada budem govorila o racionalnosti većinu vremena ću se referirati na tzv. *standardnu sliku racionalnosti*. Prema toj slici, biti racionalan znači rasuđivati u skladu s pravilima logike, teorije vjerojatnosti i tome slično (Stein, 1996). Takvi principi su normativni principi rasuđivanja što znači da nam govore o tome kako bi ljudi *trebali* rasuđivati, odnosno koje principe rasuđivanja bi *trebali* slijediti. Ti principi uključuju primjerice već spomenuti *modus ponens* ili pak *pravilo eliminacije konjunkcije* koje glasi: Ako vjerujete u dvije tvrdnje povezane konjunkcijom, onda biste *trebali* vjerovati u svaku od tih tvrdnji kada stoje same za sebe kao samostalne rečenice. Većina ljudi pod pojmom racionalnosti podrazumijeva upravo ovakve normativne tvrdnje.

Nameće se pitanje zašto za kriterij racionalnosti uzimam *standardnu sliku racionalnosti*, a ne neku drugu. Kako je prethodno navedeno, racionalnost je tema koju se može proučavati iz perspektive mnoštva različitih disciplina. Nemoguće je u jednom radu obuhvatiti istraživanja svih tih disciplina i njihove implikacije za ljudsko razmišljanje i zaključivanje. Potrebno je stoga odrediti okvir u kojem će se odvijati ova rasprava te bolje pojasniti koja je glavna tema rada.

Osnovno pitanje kojim se bavim u radu je koja je uloga racionalnosti u objašnjenju psiholoških pojava i ponašanja. Kako bismo to pitanje pobliže odredili, možemo se pitati koja vrsta psiholoških objašnjenja se poziva na racionalnost? U tom kontekstu, obično se govori o objašnjenjima koja se koriste u zdravorazumskoj ili pučkoj psihologiji. Pučku psihologiju koristimo svakodnevno kada nastojimo interpretirati nečije ponašanje, učiniti ga smislenim i predvidjeti ga, a sve to sa svrhom usklađivanja našeg ponašanja s tuđim ponašanjem. Pučka psihologija je stoga oruđe koje koristimo prilikom snalaženja u društvenom svijetu. Iako se na prvu može činiti da se pučka psihologija ne mora previše objašnjavati jer ju koristimo svakodnevno i s lakoćom, ona ipak podrazumijeva principe koji nisu odmah bjelodani te ću se njima detaljnije baviti u drugom poglavlju ovog rada.

Pučka psihologija je samo jedno od mogućih objašnjenja mentalnih fenomena. Ona se nalazi na vrhu hijerarhije psiholoških objašnjenja, dok se neurofiziologija primjerice nalazi na dnu hijerarhije. Svako od tih objašnjenja pristupa mentalnim fenomenima na drugačiji način i samim time pruža drugačije razumijevanje jedno te istih fenomena. Po neki put se objašnjenja na različitim razinama ne poklapaju. To može značiti da nije moguće povezati njihove vokabulare ili reducirati principe na kojima počiva jedna vrsta objašnjenja na principe druge vrste objašnjenja. Tu dolazimo do nečega što se u literaturi naziva *problem sučeljavanja*. Kako

sučeliti i povezati objašnjenja na različitim razinama koja o istim fenomenima govore na toliko različite načine? Pitanje koje mene zanima jest koji je odnos pučke psihologije s ostalim objašnjenjima u hijerarhiji?

Odgovor na problem sučeljavanja za kojeg ću se opredijeliti u radu je autonomizam. Takvo gledište govori da nije moguće povezati terminologiju i objašnjenje u pučkoj psihologiji s objašnjenjem na nižim razinama. Međutim, to nije problematično jer pučka psihologija govori o mentalnim fenomenima na drugačiji način od ostalih objašnjenja. Objašnjenje u pučkoj psihologiji je normativno i svrhovito, dok je objašnjenje na nižim razinama mehanističko i uzročno. Zbog toga je pučka psihologija na neki način autonomna u svom objašnjenju mentalnih fenomena poput vjerovanja i želja.

Glavna teza u radu je da je racionalnost konstitutivna za objašnjenje u pučkoj psihologiji te da ju zbog toga nije moguće reducirati na objašnjenja koja se nalaze niže u hijerarhiji. Pozicija unutar autonomizma koju ću detaljnije razmotriti je pozicija Daniela Dennetta koja se naziva intencionalna strategija. On kao kriterij racionalnosti za svoju poziciju uzima upravo *standardnu sliku racionalnosti*. Međutim, drugi filozofi su izazvali takav kriterij racionalnosti ukazujući kako ljudi ne rasuđuju u skladu s normativnim principima. Time je njegova pozicija dovedena u pitanje. S jedne strane možemo prihvatiti da intencionalna strategija i pučka psihologija ne mogu objasniti cjelokupno ljudsko ponašanje, dok s druge strane možemo pokušati revidirati pojam racionalnosti u skladu s nekim drugim kriterijima. U tom pogledu predlažem da se kao moguće rješenje za kritike upućene Dennettu preuzme kriterij minimalne racionalnosti kako ga je formulirao filozof Christopher Cherniak (2001).

Teza je podijeljena na sljedeći način. U drugom poglavlju pozicioniram raspravu o ulozi racionalnosti u objašnjenju psiholoških fenomena u okvir filozofije psihologije. U tom dijelu detaljnije objašnjavam što je pučka psihologija i koja je uloga racionalnosti kod njezinih objašnjenja. U trećem poglavlju objašnjavam na koji način se pučka psihologija razlikuje od drugih objašnjenja u hijerarhiji psiholoških objašnjenja. U tu svrhu bit će potrebno objasniti neke pojmove poput horizontalnih i vertikalnih te personalnih i subpersonalnih objašnjenja. Kada se formulira odnos pučke psihologije i drugih vrsta psiholoških objašnjenja, onda će doći do izražaja tzv. problem sučeljavanja. On se odnosi na pitanje kako se točno mogu povezati objašnjenja kojima govorimo o osobama i objašnjenja psiholoških mehanizama koji se nalaze u pozadini takvih objašnjenja. Razmotrit ću nekoliko mogućih odgovora na problem sučeljavanja: autonomizam, funkcionalizam i koevolucijski model. Nakon što izložim problem sučeljavanja, u četvrtom poglavlju opredijelit ću se za poziciju autonomizma, konkretno za poziciju Daniela Dennetta. U petom poglavlju razmatram glavne kritike koje su usmjerene

Dennettovoj teoriji, točnije one kritike koje su usmjerene na *standardnu sliku racionalnosti* koju podrazumijeva u svojoj teoriji. U tom dijelu raspravljam druge koncepcije racionalnosti i razmatram mogu li se one koristiti za obranu Dennettove teorije od upućenih kritika. Naposljetku, u zaključku povezujem sve dosad napisano i razmatram koliko sam uspješno odgovorila na glavni problem kojim se bavim u radu. Odnosno, u tom dijelu pokušat ću odgovoriti na pitanje koliko značajnu ulogu racionalnost zaista ima u zdravorazumskom psihološkom objašnjenju. Ako racionalnost zapravo nema tako važnu ulogu, onda pučka psihologija gubi svoju posebnost. Ako je tome tako, onda ju je možda moguće reducirati na druge vrste objašnjenja koje se nalaze niže u hijerarhiji psiholoških objašnjenja.

2 Problem racionalnog objašnjenja u filozofiji psihologiji

Kao što je već najavljeno u uvodu, okvir ove rasprave je područje filozofije psihologije. Prvo bi trebalo pojasniti čime se točno bavi filozofija psihologije, a zatim zašto je ta disciplina odabrana kao smjer iz kojeg kreće ova rasprava o racionalnosti. Za to ću iskoristiti definiciju koju je dao José Bermúdez u svojoj knjizi *Philosophy of Psychology* (2005). Prema Bermúdezu, zadatak filozofije psihologije je konceptualna analiza (Bermúdez, 2005, str. 13). No, ovdje nije riječ o standardnoj *a priori* konceptualnoj analizi koja se često primjenjuje u filozofiji. Pojmovi koji su predmet bavljenja psihologije zahtijevaju drugačiji pristup. Oni su određeni klasterima teorija u kojima se pojavljuju (engl. *theory – cluster concepts*) (Bermúdez, 2005, str. 10). To znači da ih se ne može dobro razumjeti ukoliko ne istražimo u potpunosti sve teorije u kojima se ti pojmovi javljaju. Kako je jedna od teorija koja govori o psihološkim fenomenima između ostalog i neuroznanost, potrebno je biti informiran o novim znanstvenim saznanjima u tom području. Dakle, ova vrsta analize pojmova zahtijeva i određenu dozu empirijskih spoznaja uz konceptualnu analizu.

Ono što se javlja kao problem je pokušaj analize pojmova koji u različitim teorijama imaju naizgled nespojiva značenja. Odnosno, pokušaj razumijevanja pojmova pomoću teorija koje su međusobno nesumjerske. Jedan od takvih pojmova je upravo racionalnost. Kako je ranije spomenuto, pojam racionalnosti se osim u znanstvenom govoru, pojavljuje i u našem svakodnevnom govoru. Kao što je to slučaj s brojnim drugim pojmovima, naš svakodnevni ili zdravorazumski pojam racionalnosti razlikuje se od načina na koji ga shvaćaju znanstvenici, odnosno u ovom slučaju psiholozi. Kada nismo sigurni što točno podrazumijeva određeni pojam u fizici primjerice, znamo kome se treba obratiti za odgovor. Vjerujem da će većina ljudi prihvatiti ono značenje pojma kojeg su odredili stručnjaci, makar se ono razlikovalo od koncepcije i razumijevanja koje smo imali prije nego li smo dobili potrebne znanstvene spoznaje. No, kako Bermúdez ističe, a i kako će se pokazati u toku ovog rada, pojmovi koji se tiču psihologije nisu tako jednostavni. Postoje različiti načini razmišljanja o umu te sukladno tome različiti autoriteti kojima se možemo obratiti kada smo u dilemi, ovisno o tome koji način razmišljanja prihvatimo.

Problem proizlazi iz činjenice da ne postoji jedna *unificirana* slika uma. Bermúdez primjerice nudi četiri različite slike uma od kojih svaka na svoj način rješava problem naizgledne nespojivosti naše svakodnevne koncepcije psiholoških pojmova sa znanstvenim viđenjem tih istih. To je nešto što se naziva problem sučeljavanja te će o njemu biti više riječi

kasnije. Kada se govori o različitim slikama uma, zapravo se misli na različita gledišta na odnos zdravorazumske i znanstvene slike uma. Zdravorazumsko psihološko objašnjenje stoga ima centralnu ulogu u ovom radu i upravo ono predstavlja polazišnu točku za moju raspravu o racionalnosti. Stoga kako bismo pobliže odredili naše pitanje koja je uloga racionalnosti u psihološkom objašnjenju, potrebno je razmotriti što je pučka psihologija i kakvu ulogu unutar nje pojam racionalnosti igra.

2.1 Pučka psihologija

Sada je potrebno ukratko objasniti što se podrazumijeva pod pojmom pučka psihologija te zašto je racionalnost ključna za ovu vrstu objašnjenja. Termin „pučka psihologija“ skovali su filozofi referirajući pritom na svakodnevne sposobnosti koje imamo za predviđanje i objašnjenje međusobnog ponašanja te za razumijevanje jedni drugih kao svjesnih, mislećih i društvenih bića (Weiskopf i Adams, 2015, str. 218). Pojam *pučka* odnosi se na sposobnost običnih ljudi da se snađu u društvenom svijetu bez korištenja terminologije i metoda znanstvene psihologije. Pučka psihologija uključuje viđenje drugih osoba kao umnih bića što podrazumijeva mogućnost da im pripišemo određena mentalna stanja i procese. Primjerice, Ana kaže da ide u restoran u kojem se poslužuju morski plodovi. Mi joj na temelju toga pripisujemo određeno mentalno stanje, u ovom slučaju to mentalno stanje je želja. Ta želja je usmjerena prema hrani, u ovom slučaju vrlo određenoj vrsti hrane. Na temelju toga možemo zaključiti da Ana želi jesti morsko plodove. Možemo razmotriti još jedan primjer. Ivana je rekla Petru svoju tajnu. Petar je tu tajnu proslijedio svim kolegama na poslu. Sljedeći dan Ivana dolazi na posao i ne želi razgovarati s Petrom. Kako bismo razumjeli ovu situaciju, mi zaključujemo da Ivana posjeduje vjerovanje da je Petar sa svima podijelio informaciju koju mu je ona povjerila. Također, pripisujemo joj određene emocije poput ljutnje koja objašnjava zašto se Ivana ponaša na određeni način. Prema tome, svrha pučke psihologije je prije svega uspješno snalaženje u društvenom svijetu, a pripisivanje želja i vjerovanja pojedincima omogućuje nam da možemo objasniti i predvidjeti tuđa ponašanja te da i naša ponašanja postanu predvidljiva drugima. Jezik kojeg koristimo kad to činimo spada u svakodnevni psihološki vokabular poput vjerovanja, želja, snova, strahova, nadanja i slično. Pripisivanje vjerovanja nije uvjetovano samo onime što drugi pojedinci govore o sebi, već i o našoj sposobnosti interpretiranja tuđih izraza lica i raspoloženja (Weiskopf i Adams, 2015, str. 1).

Ukratko, pučka psihologija se odnosi na nekoliko sposobnosti koje posjedujemo. Prvo je sposobnost pripisivanja različitih mentalnih stanja drugima. Iz te sposobnosti slijede druge

dvije sposobnosti. Prva je sposobnost objašnjenja ljudskog ponašanja s obzirom na to da posjeduju mentalna stanja. Druga je predviđanje ponašanja drugih ljudi u različitim situacijama također s obzirom na mentalna stanja koja posjeduju (Hutto i Ravenscroft, 2019). Bitno je naglasiti da ne želimo objasniti samo tuđe ponašanje, već i mentalna stanja koja posjeduju. Osim toga, često pripisujemo drugima i određene karakterne crte za koje mislimo da imaju kako bismo mogli bolje objasniti njihovo ponašanje. Čini se da strategija pučke psihologije može ići u dva smjera. Prvi je da od ponašanja osobe zaključujemo prema vjerovanjima i željama koje osoba ima. Odnosno na temelju ponašanja i interakcije koju imamo s pojedincem, mi mu pripisujemo određena mentalna stanja. Drugi smjer kreće od pripisanih mentalnih stanja prema ponašanju osobe. Točnije, nakon što smo osobi pripisali određena mentalna stanja, sada na temelju njih možemo i predvidjeti kako će se osoba ponašati u danim situacijama.

Pojam koji se često koristi u pučkoj psihologiji je *propozicijski stav*. Ukratko, propozicijski stav se odnosi na vrstu stava, kao što je recimo vjerovanje, koje je usmjereno prema nekoj propoziciji. Drugim riječima, odnosi se na kognitivnu relaciju ljudi prema propozicijama (Nelson, 2019). Primjerice, „Marija vjeruje da je Josip bolestan“ je propozicijski stav. Dakle, imamo određene glagole poput „vjeruje“, „želi“, „zna“ i slično nakon kojih slijedi rečenica koja ima formu deklarativne rečenice, odnosno propozicije. Pučka psihologija se većinskim dijelom sastoji upravo od pripisivanja propozicijskih stavova. Zbog toga će ovaj pojam biti više puta upotrijebljen tokom rada.

Prema Bermúdezu, pučka psihologija je prije svega strateška i prediktivna (Bermúdez, 2005, str. 33). Ta svojstva joj pripisuje upravo zbog sposobnosti predviđanja tuđeg ponašanja na temelju njihovih želja ili primjerice mogućnosti usklađivanja onog što želimo s onim što činimo za što nam je potreban razvoj određene strategije djelovanja. Važna karakteristika pučke psihologije su i generalizacije koje koristimo prilikom objašnjenja tuđeg ponašanja. Te generalizacije se odnose na ono što se često događa u takvim ili sličnim situacijama. Imamo primjer prometne nesreće (Bermúdez, 2005, str. 34). Na temelju iskustva prihvaćamo generalizaciju da će prva osoba koja stigne na mjesto nesreće pružiti pomoć unesrećenima. Ta generalizacija sadrži određeni skup radnji i možemo biti sigurni da kad osoba pruža pomoć unesrećenima, da će njene radnje spadati u skup radnji koji se podrazumijeva u navedenoj generalizaciji. To je prema Bermúdezu bitno jer određeno ponašanje ne možemo okarakterizirati na ovaj način ni na jednoj drugoj razini objašnjenja, osim putem zdravorazumske psihologije. Postoji jako puno bioloških ili fizikalnih načina na koji bismo mogli opisati ponašanje u navedenom primjeru generalizacije poput pokreta mišića, izbacivanja zraka, pokreta ruke u smjeru nesreće i slično. Međutim, ne postoji slična biološka

ili fizikalna generalizacija koja bi mogla zahvatiti sve oblike ponašanja koji spadaju pod pojam „pružanje pomoći“ i za koje bi se moglo reći da su predvidljivi odgovori na situaciju kada se osoba prva nađe na mjestu nesreće.

Ako prihvatimo tezu da objašnjenje u pučkoj psihologiji zahvaća nešto što biološka ili fizikalna objašnjenja ne mogu zahvatiti, onda tvrdimo da redukcionizam na puki fizikalni opis svijeta nije u potpunosti moguć. Prema jednom utjecajnom shvaćanju „redukcionizam je gledište da se sve posebne znanosti mogu reducirati na fiziku“ (Fodor, 1974, str. 98). O redukcionizmu će biti više riječi u poglavlju o autonomizmu. Za sada bi bilo korisno vidjeti na još jednom primjeru izvan pučke psihologije kako objašnjenja na više različitih razina nije uvijek moguće reducirati jedna na druga. Razlog tome je taj što nije svaku generalizaciju u posebnim znanostima moguće svesti na generalizaciju ili na zakon u fizici, iako to prvotno izgleda kao mogući pothvat.

To se može dobro vidjeti na primjeru Greshamovog zakona. Taj zakon dolazi iz područja ekonomije i njime se objašnjava što će se dogoditi u monetarnim razmjenama pod određenim uvjetima (Fodor, 1974, str. 103). Točnije, Greshamov zakon tvrdi da će precijenjena valuta prije ili kasnije izgurati podcijenjenju valutu iz cirkulacije, odnosno s tržišta. Možemo pretpostaviti da svaki događaj koji se sastoji od monetarne razmjene ima istinit opis u vokabularu fizike i da se može supsumirati pod zakone fizike. No, takav fizikalni opis sveo bi se na niz događaja za koje nije jasno što ih povezuje. Na primjer, na fizičkoj razini opisa monetarna razmjena se može odviti razgovorom preko telefona. To uključuje određene fizičke radnje i puštanje glasa i slanje preko radiovalova, pisanjem čeka što uključuje uzimanje papira, određene pokrete rukom i ostavljanje traga na papiru, internet bankarstvo, što uključuje potpuno drugi tip fizičke radnje, i tako dalje. Čini se da iz fizičke perspektive postoji nepregledan broj načina na koji se može ostvariti radnja koja predstavlja monetarnu razmjenu. Sve te fizikalne opise koji predstavljaju moguće načine izvođenja monetarne razmjene u principu možemo povezati u disjunkciju te reći da se monetarna razmjena svodi na fizičke događaje koji se nalaze u podlozi plaćanja čekom ili fizičke dokaze koji se nalaze u podlozi plaćanja karticom ili fizičke događaje koji se nalaze u podlozi plaćanja internet bankarstvom i tako dalje u nedogled. Međutim, nije vjerojatno da će takva vrsta potencijalno neograničene disjunkcije koja zahvaća na fizičkoj razini vrlo heterogene događaje biti dio formulacije nekog fizikalnog zakona. Prema Fodoru:

Poanta je da monetarne razmjene imaju zanimljive zajedničke stvari; Greshamov zakon, ako je istinit, tvrdi jednu od tih zanimljivih stvari. No, ono što je zanimljivo

o monetarnim razmjenama zasigurno nisu njihove zajedničke značajke unutar fizikalnih opisa. (Fodor, 1974, str. 103-104)

Ovdje se nameće zaključak da će biti teško u potpunosti reducirati generalizacije iz ekonomije na zakone fizike. Ovo se na jednaki način može primijeniti u pučkoj psihologiji. Uzmimo ranije spomenut Bermúdezov primjer. Imamo jednostavnu generalizaciju u pučkoj psihologiji koja glasi „prva osoba koja stiže na mjesto nesreće pruža pomoć unesrećenima“. Izgleda da bi kao fizikalni opis situacije morali uzeti cijeli niz generalizacija povezanih disjunkcijom jer radnja pružanja pomoći se može na fizikalnoj razini realizirati na jako puno različitih načina. Međutim, nije baš izgledno da će takva vrsta disjunkcije na informativan način uspjeti zahvatiti ono što zahvaća spomenuta generalizacija na razini zdravorazumske psihologije.

Možemo uzeti još jedan primjer. Postoji društveno pravilo koje glasi da kad sretnemo nama poznatu osobu na ulici, trebamo ju pozdraviti. Svim pojedincima koji žive u društvu je poznat uobičajeni skup radnji koji spada pod generalizaciju „davanje pozdrava“. Međutim, teško je uopće zamisliti fizikalnu generalizaciju koja bi mogla pokriti sve načine na koji se ljudi mogu pozdraviti. Neki ljudi koriste samo formalne načine pozdrava, neki više vole koristiti neformalne inačice pozdrava, neki pak samo mahnu rukom ili kimnu glavom i slično. Poput primjera s Greshamovim zakonom, fizikalni opis koji bi obuhvatio sve moguće načine pozdravljanja morao bi se sastojati od potencijalno neprebrojive disjunkcije mogućih fizičkih radnji koje mogu predstavljati radnju pozdravljanja. No, kad kažemo da nas je neka osoba pozdravila, na zdravorazumskoj razini ne moramo znati ništa o svim tim mogućim fizičkim realizacijama pozdrava. Svejedno razumijemo što takva radnja podrazumijeva i koje je njeno značenje.

Bermúdez navodi još dvije jedinstvene karakteristike pučke psihologije (Bermúdez, 2005, str. 34). Prvo je njezina jedinstvena taksonomija. Uključuje točno određenu skupinu kognitivnih stanja koja se ne pojavljuju na drugim razinama objašnjenja psiholoških procesa. To su sadržajna mentalna stanja poput vjerovanja, želja, percepcije i tome slično. Drugo su jedinstvene pravilnosti. Pučka psihologija se odnosi na skup bihevioralnih pravilnosti koje ne možemo naći na drugim razinama objašnjenja. Te pravilnosti imaju smisla zbog načina na koji osoba reprezentira svijet. To se može ponovno objasniti na primjeru pružanja pomoći. Ono što se odnosi na jedinstvenu taksonomiju je primjerice vjerovanje da je osoba doživjela nesreću i da joj treba pomoći ili želja da se pomogne unesrećenoj osobi. Pružanje pomoći je ovdje način na koji osoba reprezentira ono što radi. Na primjer, Ivica može vjerovati da je Marica ozlijeđena i želi joj pomoći. Zbog toga poduzima određene radnje za koje smatra da spadaju u skup radnji

„pružanje pomoći“. Primjerice, izvlači Maricu van iz auta. Međutim, može biti da Ivica nije svjestan da je Marici ozlijeđen vrat i da ju ne smije pomicati, inače joj može nanijeti još veću štetu i potencijalno ju ubiti. Možemo zamisliti situaciju u kojoj druga osoba dolazi na mjesto nesreće. Ta osoba primjećuje da je Marici ozlijeđen vrat. Promatrajući Ivicu kako izvlači Maricu, druga osoba će pomisliti da te radnje spadaju u skup radnji „ubijanje osobe“. No, Ivica nije svjestan da zapravo čini štetu te i dalje smatra da zapravo pruža pomoć. Dakle, isti niz fizičkih radnji može imati različita značenja, ovisno o tome kako si osoba reprezentira svijet.

Ovdje je još važno naglasiti da se često postavlja pitanje dosega pučke psihologije te koliko nam je ona uistinu korisna u društvenim situacijama (Bermúdez, 2005, str. 176). Odnosno, koristimo li zaista toliko često njenu prediktivnu strategiju i objašnjavačku moć ili ipak postoje bolji i jednostavniji načini snalaženja u društvenim situacijama. Na pučku psihologiju se može gledati kroz uski ili kroz široki okvir. Prema uskom okviru, ne bi trebali podrazumijevati da domena pučke psihologije ide šire od onih situacija u kojima smo eksplicitno i svjesno primijenili metode zdravorazumske psihologije u svrhu objašnjenja ili predviđanja nečijeg ponašanja. S druge strane, široki pogled na pučku psihologiju podrazumijeva da je svo društveno razumijevanje stvar pripisivanja mentalnih stanja i korištenja tih istih za objašnjenje ili predviđanje, bez obzira jesmo li svjesni u određenom trenutku da to činimo. Dakle, široki okvir se može uzeti da predstavlja implicitno shvaćanje pučke psihologije.

Unutar implicitnog shvaćanja postoji još jedna podjela. Na jednoj strani imamo one koji zagovaraju da teorija o propozicijskim stavovima ima formu teorije. To se zove teorija teorija (engl. *theory – theory*) gledanje na pučku psihologiju. Oni smatraju da društveno razumijevanje uključuje supsumiranje opaženog ponašanja i mentalnih stanja pojedinaca pod skup generalizacija koje se ponašaju poput teorije, u svrhu razumijevanja i predviđanja budućeg ponašanja (Bermúdez, 2005, str. 185). S druge strane, imamo one koji zagovaraju simulacionizam. Oni smatraju da možemo objasniti i predvidjeti nečije ponašanje na način da se stavimo u situaciju te osobe i onda koristimo naš um kao model za njihov (Bermúdez, 2005, str. 186). Dakle, ne koristimo generalizacije o tome kako mentalna stanja tipično određuju ponašanje, već radimo simulaciju toga što bi se dogodilo kad bismo mi imali vjerovanja i želje osobe čije ponašanje želimo predvidjeti.

Opredjeljivanje oko pitanja o dosegu i točnom shvaćanju pučke psihologije nije toliko relevantno za našu raspravu. Bitno za ovu raspravu je određivanje uloge racionalnosti u psihološkim objašnjenjima. Kako bismo pobliže odredili ulogu racionalnosti u našem kontekstu, korisno je prihvatiti shvaćanje pučke psihologije koje zastupa Daniel Dennett

(1990). On se vodi pretpostavkom da pučka psihologija jest privilegirana i dominantna strategija koju koristimo u društvenim situacijama. No, ključno je da ju koristimo kad od nje imamo najviše koristi. Korištenje pučke psihologije u svrhu predviđanja i objašnjenja ponašanja, Dennett naziva intencionalni stav. Pojam intencionalnosti je tehnički termin u filozofiji kojeg je prvi upotrijebio Franz Brentano (1874). Intencionalnost je karakteristika naših mentalnih stanja. Sva naša mentalna stanja su intencionalna, ona su o nečemu, odnosno usmjerena su prema nečemu.

Kada vidim stablo, primjerice, moja percepcija je percepcija stabla; kad razmišljam da je $3 + 2 = 5$, razmišljam o određenim brojevima i o relacijama među njima, kad se nadam da se nuklearni rat nikad neće dogoditi, moja nada je o mogućem budućem stanju svijeta, i tome slično. (McIntyre i Woodruff Smith, 1989, str. 147)

U tom smislu, propozicijski stavovi su paradigmatička intencionalna stanja. U četvrtom poglavlju ovog rada bit će detaljnije objašnjen pojam intencionalnog stava i način na koji funkcionira. Za sada je bitno reći kako je to vrsta strategije kojom interpretiramo ponašanje pojedinca na način da ga tretiramo kao racionalnog subjekta (Dennett, 1990, str. 152). Sam proces interpretacije ponašanja ide putem pripisivanja želja, vjerovanja i ostalih mentalnih stanja. Na temelju toga objašnjavamo i predviđamo tuđe ponašanje. Čini se da Dennett ne smatra da je pučka psihologija neka vrsta teorije i da je upravo zato smislio naziv intencionalni stav kad referira na sposobnost snalaženja u društvenim situacijama pomoću pripisivanja mentalnih stanja pojedincima. Kad god referiram na pučku psihologiju, podrazumijevat ću i eksplicitno i implicitno shvaćanje iste, odnosno da je ona ključna za sve aspekte našeg društvenog života.

2.2 Problem racionalnosti

Kada pripisujemo nekome vjerovanja, želje i emocije te na temelju toga objašnjavamo tuđe ponašanje, mi pretpostavljamo da je ta osoba racionalna. To može značiti da vjerujemo da se ljudi uglavnom ponašaju u skladu sa svojim vjerovanjima i željama. Racionalno ponašanje pojedinaca je predvidljivo, smisljeno i logično. Primjerice, postoji osoba koja želi upisati studij na nekom uglednom sveučilištu i za to joj je potrebna stipendija. Kako bi to ostvarila, osoba mora imati izvrsne ocjene i mora ispuniti sve zahtjeve koje ta stipendija postavlja. Ako nam ništa drugo u ponašanju osobe ne sugerira drugačije ili znamo sa sigurnošću da ne posjeduje mentalna stanja u skladu s kojima će postupiti na neki drugačiji način, vrlo lako možemo predvidjeti i objasniti njeno ponašanje. Ono će biti orijentirano ka postavljenom cilju, a to je

dobivanje stipendije i upis na željeno sveučilište. Često se susrećemo sa situacijama koje su puno kompleksnije od navedene, međutim uvijek pretpostavljamo da osoba posjeduje koherentan skup vjerovanja, da nema međusobno kontradiktorna vjerovanja, da njena vjerovanja pa i ponašanje proizlaze iz slijeđenja nekih logičkih pravila zaključivanja i slično. Odnosno, nećemo odmah na prvu zaključiti kako se osoba ponaša potpuno iracionalno, nego joj uvijek pripisujemo bar određenu dozu racionalnosti.

S druge strane, postoje brojne situacije u kojima se ljudi ne ponašaju racionalno. U svojim procjenama i predviđanjima često se vodimo ustaljenim stereotipovima umjesto logičkim pravilima. Postoje razni psihološki eksperimenti kojima se pokazalo kako ljudi rade pogreške u zaključivanju te kako nisu u mogućnosti točno procijeniti vjerojatnost određenog događaja. Jedan od poznatijih eksperimenata te vrste proveli su Daniel Kahneman i Amos Tversky (Kahneman, 2013, str. 173). Učesnicima je dan kratak opis osobe koja se zove Linda te su na temelju njega morali poredati izjave s obzirom na njihovu vjerojatnost. Kratki opis ide ovako:

Linda ima 31 godinu, neudata je, otvorena i vrlo pametna. Studirala je filozofiju.

Kao studentica, ozbiljno se bavila pitanjima diskriminacije i društvene pravde i sudjelovala u protunuklearnim prosvjedima. (Kahneman, 2013, str. 153)

Za početak, ispitanici su morali odrediti vjerojatnost različitih zanimanja i aktivnosti kojima se Linda bavi. Tako su odredili da je najveća vjerojatnost da je Linda aktivna u feminističkom pokretu, radi u knjižari i pohađa jogu, a vrlo mala vjerojatnost da je bankovna službenica. Sljedeće pitanje koje im je postavljeno glasi je li vjerojatnije da je a) Linda bankovna službenica ili da je b) bankovna službenica koja je istovremeno aktivna u feminističkom pokretu? Većina se složila da je ipak opcija b) vjerojatnija za Lindu jer se ona ne uklapa u stereotipnu sliku bankovne službenice.

Ovaj odgovor je pogrešan i problematičan. Vjerojatnije je a) da je Linda samo bankovna službenica, nego b) da je bankovna službenica koja je ujedno aktivna u feminističkom pokretu. Skup bankovnih službenica veći je i sadrži skup bankovnih službenica koje su aktivne u feminističkom pokretu. Što više detalja dodajemo kad opisujemo Lindu, to je manja vjerojatnost da smo u pravu. Ovdje također dolazi i do kršenja pravila vezanog uz logički veznik konjunkcije. Intuitivno nam se čini da je plauzibilniji scenarij u kojem je Linda bankovna službenica i feministica jer se bolje uklapa u njenu priču. Međutim, to ne znači da je taj scenarij matematički vjerojatniji. Dapače, logički je nemoguće da je konjunkcija dva događaja vjerojatnija od jednog događaja koji se nalazi u konjunkciji.

Situacija opisana u eksperimentu s Lindom se događa svakodnevno. Kada donosimo odluke, često se vodimo intuicijama koje nisu utemeljene na zakonima logike i teorije vjerojatnosti. Vodimo se onim što je plauzibilnije i što se bolje uklapa u priču umjesto toga što je vjerojatnije, baš kao i u situaciji s Lindom. Prema tome, moglo bi se reći da ljudi često nisu racionalni. S obzirom na to postavlja se pitanje kako je moguće objašnjavati i predviđati nečije ponašanje ako ono nije utemeljeno na zakonima logike i vjerojatnosti?

Usprkos navedenom primjeru, čini se da ipak objašnjavamo i predviđamo tuđe ponašanje i da to činimo relativno uspješno. Kad bi ljudi uvijek donosili odluke koje bismo okarakterizirali kao iracionalne ili besmislene, vrsta objašnjenja temeljena na racionalnosti jednostavno ne bi bila moguća. No, vidjeli smo da takva vrsta objašnjenja ipak postoji. Stoga racionalnost ima određenu ulogu u objašnjenju ljudskog ponašanja, samo se postavlja pitanje koja je to uloga te kolika je njena važnost? Osim toga važno je odrediti i što točno podrazumijevamo pod pojmom racionalnosti. Ako se ljudi u procesu donošenja odluka ne služe uvijek logičkim i probabilističkim zakonitostima, slijedi li da su iracionalni? Ono što će mi biti cilj u radu je odrediti koji je kriterij racionalnosti. Pokazuju li eksperimenti poput onih koje su radili Kahneman i Tversky da je pretpostavka o racionalnosti jednostavno pogrešna? I slijedi li iz toga da temelji na kojima počiva zdravorazumska psihologija padaju u vodu? Mnogi filozofi uzimaju racionalnost kao pretpostavku kad koristimo strategiju zdravorazumske psihologije, kao primjerice Dennett (1990) i Donald Davidson (1974). Ako ne želimo u potpunosti odbaciti racionalnost, moramo li barem sniziti kriterije? O tome će biti više riječi u petom poglavlju.

U ovom poglavlju pokušala sam objasniti što je pučka psihologija i kakvu ulogu racionalnost igra u takvim objašnjenjima. Krenula sam od postavljanja okvira rasprave unutar kojeg postavljamo pitanje koja je uloga racionalnosti u psihološkim objašnjenjima. Taj okvir je filozofija psihologije. Unutar nje posebna pažnja posvećena je problemu objašnjenja psiholoških fenomena iz različitih aspekata. Psihološki fenomeni koji su interesantni za ovu raspravu su mentalna stanja poput vjerovanja i želja koja igraju važne uloge u nekim objašnjenjima. Jedna vrsta objašnjenja tih fenomena je pučka psihologija. Dano je objašnjenje pučke psihologije i nekih osnovnih termina koji se javljaju unutar nje. Razlog zašto je ovdje naglasak upravo na takvom objašnjenju mentalnih fenomena je to što racionalnost ima ključnu ulogu u korištenju strategije pučke psihologije. No, često se za ljude kaže da su iracionalni. Ukratko su navedeni primjeri pogrešnog zaključivanja koji se najčešće koriste u literaturi. Preostaje vidjeti kako uspješno koristiti strategiju pučke psihologije ako je pretpostavka racionalnosti, o kojoj ovisi uspjeh cijele strategije, ugrožena navedenim kritikama. No, kako bismo još produbili razumijevanje značajnosti pučke psihologije i uloge koju racionalnost igra

u njoj, potrebno ju je staviti u kontekst drugih psiholoških objašnjenja kojima objašnjavamo mentalne i ponašajne fenomene. To uključuje svrstavanje pučke psihologije pod određene vrste objašnjenja i razumijevanje njezine posebnosti u toj hijerarhiji. O tome će biti više riječi u poglavlju koje slijedi.

3 Hijerarhija objašnjenja u psihologiji i problem sučeljavanja

Nakon što je objašnjena zdravorazumska psihologija i način na koji pristupa objašnjenju i predviđanju ponašanja, potrebno je vidjeti kako se odnosi prema drugim razinama objašnjenja. Svaki psihološki fenomen može se proučavati na više različitih načina. Primjerice, ljudsko ponašanje možemo izučavati s obzirom na kognitivne funkcije koje omogućuju određeno ponašanje. S druge strane, možemo se fokusirati na mehanizme koji upravljaju tim funkcijama ili pak na fizikalne strukture u mozgu u kojima se ti mehanizmi odvijaju. Vjerovanja i želje se osim s gledišta pučke psihologije, mogu proučavati i s gledišta znanstvene psihologije, kognitivnih znanosti ili neuroznanosti. Svaka od tih disciplina nudi drugačiju vrstu objašnjenja istih fenomena. Zbog toga postoji više različitih razina objašnjenja koja stoje u određenoj hijerarhiji. Bitno je vidjeti gdje u toj hijerarhiji mjesto zauzima pučka psihologija i u kojem je odnosu s ostalim objašnjenjima u hijerarhiji. Kako bismo to pobliže objasnili, uvest ćemo pojmove horizontalnih i vertikalnih objašnjenja te objašnjenja na personalnoj i subpersonalnoj razini.

3.1 Horizontalna i vertikalna objašnjenja

Prema Bermúdezu, horizontalna objašnjenja su objašnjenja konkretnog događaja u određenom vremenu (Bermúdez, 2005, str. 32). Ona najčešće imaju formu kauzalnog objašnjenja. Primjerice uzmimo u obzir događaj kao što je puknuće prozora. Postavljamo pitanje zašto je prozor puknuo? Odgovor može biti jer ga je lupila bejzbolska loptica. Uz to onda slijedi i generalizacija takve vrste događaja. U ovom slučaju bi to bilo da prozorsko staklo puca pod silinom udarca bejzbolske loptice kad ona putuje određenom brzinom. Dakle, fokus je na nekakvom slijedu događaja kojeg nabrajamo. To može biti zadovoljavajuće objašnjenje, no horizontalna objašnjenja ne mogu ići dalje od navedenih generalizacija. Ako nas navedeno objašnjenje nije zadovoljilo, morat ćemo uzeti u obzir vertikalna objašnjenja. Ona se fokusiraju na svojstva događaja, a ne na slijed događaja koji su doveli do toga (Drayson, 2012, str. 2). Vertikalno objašnjenje će nam dati odgovor na pitanje zašto staklo puca pod silinom udarca i odgovor može biti da objasnimo molekularnu strukturu stakla.

Zdravorazumska psihologija se može shvatiti kao vrsta horizontalnog objašnjenja (Bermúdez, 2005, str. 33). Kada objašnjavamo ponašanje određene osobe, mi opisujemo mentalne događaje koji su prethodili tom ponašanju i to koristeći propozicijske stavove kao što

su želje i vjerovanja te osobe. Također koristimo i neke generalizacije o ljudskom ponašanju i primjenjujemo ih na konkretne situacije i pojedince. Primjerice, imamo situaciju u kojoj je osoba zaustavila auto kad se na semaforu upalilo crveno svjetlo (Hutto i Ravenscroft, 2019). Kako bismo objasnili to ponašanje, možemo pripisati osobi vjerovanje da je zaustaviti auto kad se upali crveno svjetlo važno zbog sigurnosti u prometu i želju da osoba ne želi ugroziti vlastitu sigurnost. No, postoji i generalizacija o ljudskom ponašanju u ovoj situaciji koja glasi da se većina vozača zaustavi kad se na semaforu upali crveno svjetlo. Prema tome, osoba je zaustavila auto zbog vjerovanja i želja koje je imala prije nego li je obavila radnju zaustavljanja automobila. Navedena generalizacija je nešto na što se oslanjamo kad procjenjujemo što će ljudi učiniti u određenoj situaciji. U ovoj situaciji može se iskoristiti i jedna općenitija generalizacija koja glasi da se ljudi uglavnom drže pravila kada ona postoje radi sigurnosti svih pojedinaca. U ovom slučaju zaustaviti auto kad se na semaforu upali crveno svjetlo je pravilo.

Moglo bi se reći da su vertikalna objašnjenja u psihologiji ona koja referiraju na strukturu mozga i živčanog sustava ili neurološke procese. Dobar primjer vertikalnog objašnjenja na više različitih razina je model vizualnog sustava Davida Marra (Bermúdez, 2005, str. 18). Stoga ću u nastavku ukratko opisati Marrovu vrlo utjecajnu kompjutacijsku teoriju vizualnog sustava.

3.2 Primjer vertikalnog objašnjenja: Marrova kompjutacijska teorija vizualnog sustava

Marr smatra da se nijedan kompleksni sustav bilo koje vrste ne može razumjeti pukom ekstrapolacijom iz svojstava elementarnih dijelova tog sustava. Za potpuno razumijevanje određenog sustava, potrebno je sagledati ga s više različitih aspekata koja su povezana u koherentnu cjelinu (Marr, 2006, str. 385). U tom pogledu Marr radi zanimljivu usporedbu prema kojoj „(...) Pokušaj razumijevanja percepcije proučavanjem samo neurona je poput pokušaja razumijevanja leta ptice samo proučavanjem njenog perja...” (Marr, 2006, str. 392). Takav zadatak je jednostavno neizvediv.

Marr zapravo ne objašnjava kako cjelokupni vizualni sustav funkcionira, već se fokusira na tzv. rano vizualno procesiranje. Ono uključuje razmatranje procesa od padanja svjetla na retinu oka do stvaranja 3D reprezentacije predmeta u ljudskom umu. Marr kroz svoju teoriju predstavlja hijerarhijsko objašnjenje koje ide od vrha prema dnu pa se ovdje može najbolje vidjeti kako se jedan fenomen kao što je percepcija može promatrati na nekoliko različitih razina. Međutim, kako je već spomenuto, radi se samo o ranom vizualnom procesiranju, a ne cjelokupnoj percepciji.

Marr kogniciju razumije kao procesiranje informacija, odnosno pretvorba jedne vrste informacija u drugu vrstu informacija. Postoji input i output sustava. Informacija s kojom se kreće, odnosno input se odnosi na senzorni podražaj koji zaprimamo, dok se informacija s kojom se završava, odnosno output odnosi primjerice na predodžbu ili reprezentaciju predmeta koji se nalazi u našoj neposrednoj blizini. Na najvišoj razini nalazi se kompjutacijska razina objašnjenja. Ona se odnosi na funkciju kognitivnog sustava kojeg razmatramo. Kada govorimo o ranom vizualnom procesiranju, onda je prema Marru funkcija tog sustava da pretvori fizikalni podražaj koji oko prima na retini u reprezentaciju 3D predmeta u neposrednoj okolini.

Sljedeća, niža razina u opisu vizualnog sustava je algoritamska razina objašnjenja. Algoritamska razina objašnjenja odgovara na pitanje kako predstaviti input i output dobiven na kompjutacijskoj razini te osigurati korake pretvorbe, odnosno algoritam pretvorbe inputa u output. Znamo da se ista funkcija može ostvariti kroz različite algoritme i reprezentacijske sustave. Na primjer, funkcija zbrajanja se može implementirati kroz brojčani sustav koji koristi arapske brojeve i povezane algoritme, ali i rimske ili neke druge brojeve i povezane algoritme. Dakle, na ovoj razini se radi o osmišljavanju konkretnog algoritma i reprezentacijskog sustava kojeg naše um/mozak koristi kako bi obradio relevantne informacije, tj. kako bi ostvario funkciju kognitivnog sustava koju smo odredili na kompjutacijskoj razini. U Marrovom slučaju odnosi se na konkretne algoritme i reprezentacije koje rani vizualni sustav koristi kako bi došao do 3D reprezentacije vanjskih predmeta.

Posljednja razina je implementacijska. Na toj razini nastojimo pronaći fizičke strukture u mozgu koje će realizirati reprezentacijska stanja i pronaći neuralne mehanizme koji će provesti algoritam određen na prethodnoj algoritamskoj razini.

Sada treba vidjeti kako te tri razine vizualnog sustava funkcioniraju na konkretnom primjeru. Ono što je Marr najviše istraživao je način na koji nam vizualni sustav daje informacije o obliku predmeta i gdje se taj predmet nalazi u prostoru kojeg percipiramo. Ono što je jako utjecalo na njegovu teoriju su neurološka istraživanja pacijenata s oštećenjima dijelova mozga odgovornih za percepciju, odnosno oštećenja u parijetalnom moždanom režnju. Taj režanj je odgovoran za

obradu somatskih osjetnih podražaja koji služe prepoznavanju oblika, sastava i težine predmeta (...) za stvaranje vidno – prostornih informacija, odnosno za informaciju o putanjama predmeta koji se kreću (...) za propiocepciju (svijest o

položaju dijelova tijela u prostoru) (...) za imenovanje i druge aspekte prepoznavanja riječi.¹

Jedna skupina pacijenata je imala oštećenja na desnom dijelu parijetalnog režnja. Oni su bili u stanju prepoznati i verbalno identificirati poznate predmete pod uvjetom da su ih vidjeli iz njima poznate perspektive. Međutim, iz drugih perspektiva, ne samo da nisu uspjeli prepoznati te iste predmete, nego su i negirali da oblici koje percipiraju odgovaraju predmetima koji se nalaze ispred njih (Bermúdez, 2005, str. 20). Druga skupina pacijenata je imala oštećenja na lijevoj strani parijetalnog režnja. Oni nisu imali problema u točnom identificiranju predmeta koje percipiraju. Zaključak koji je Marr izvukao iz ovoga je da informacija o obliku predmeta mora biti procesirana odvojeno od informacije koji su to predmeti i kako se zovu te da vizualni sustav može donijeti specifikacije o obliku predmeta, čak i u situacijama kada taj predmet nije prepoznat. To znači da je na kompjutacijskoj razini objašnjenja „(...) temeljni zadatak vizualnog sustava doći do reprezentacije trodimenzionalnog oblika predmeta i njegove prostorne raspodjele na način koji će nam omogućiti da taj predmet prepoznamo“ (Bermúdez, 2005, str. 20).

Sada prelazimo na algoritamsku razinu. Prvo krećemo od inputa kojeg dobivamo na retini. Ona se sastoji od stanica koje su osjetljive na različite intenzitete svjetlosti, stoga nam ona može dati informaciju o obliku predmeta i njihovoj prostornoj raspodjeli temeljem načina na koji se svjetlo odbija od predmeta. Cjelokupno objašnjenje na algoritamskoj razini je dosta kompleksno i zapravo se radi o opisu tri vrste reprezentacije. Marr ga formulira na sljedeći način:

(...) (1) primarna skica, ona eksplicitno prikazuje promjene u intenzitetu i lokalnu dvodimenzionalnu geometriju slike; (2) 2½-D skica, reprezentacija dubine, orijentacije i diskontinuiteta vidljivih površina koja je orijentirana na subjekta; i (3) 3-D model reprezentacije koji je fokusiran na objekt i koji omogućuje opis trodimenzionalne strukture i orijentacije viđenog oblika. (Marr, 1980, str. 199)

Sljedeća i posljednja razina je implementacijska. Ona je fokusirana na neuralnu implementaciju onoga što je opisano na višim razinama objašnjenja. Ranije smo spomenuli da pacijenti s oštećenim parijetalnim korteksom imaju problema sa stvaranjem 3D reprezentacija što nam ukazuje da taj dio mozga najvjerojatnije implementira procese koji se nalaze u podlozi

¹ Vidi MSD priručnik dijagnostike i terapije <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva>

ranog vizualnog procesiranja. Marr se nije posebno bavio ovom razinom, njegov primarni fokus je bio na važnosti kompjutacijske i algoritamske razine objašnjenja.

Marrov opis ranog vizualnog procesiranja često se uzima kao paradigmatički primjer toga kako bi vertikalna objašnjenja u psihologiji trebala izgledati. Međutim, nekoliko je razloga zašto se Marrova vizija vertikalnih objašnjenja ne može direktno primijeniti na um kao cjelinu. Marrov opis vizualnog procesiranja je objašnjenje funkcioniranja *modularnog sustava*. Ovdje bi bilo korisno objasniti razliku između modularnih i nedomularnih sustava jer ona dodatno dočarava razliku između objašnjenja na višim i nižim razinama. Radi se o:

(...) razlici između kognitivnih procesa na višim razinama koji su otvorenog kraja i uključuju široki raspon informacija za vrlo generalne probleme i kognitivnih procesa na nižim razinama koji funkcioniraju brzo kako bi dali brza rješenja za točno određene probleme. (Bermúdez, 2005, str. 25)

Važna značajka modularnih sustava je da su oni informacijski začahureni, odnosno to su zatvorene i samostalne proizvodne jedinice koje nemaju pristup informacijama iz drugih dijelova uma. S druge strane, nedomularni sustavi se obično uzimaju da su holistički (grč. *holos* = cjelina). Holistički sustavi dobivaju istovremeno informacije iz različitih kognitivnih sustava koji onda interveniraju u određeni proces (vidi Mišćević, 1990, str. 14). Marrov model ranog vizualnog sustava je objašnjenje modularnog sustava, dok je objašnjenje na zdravorazumskoj razini psihološkog funkcioniranja nedomularno. Kod modularnih sustava moguće je odrediti funkciju svakog dijela tog sustava, dok kod nedomularnih sustava poput ljudi ne možemo odrediti jednu funkciju koju oni imaju. Štoviše, ponašanje ljudi se predviđa upravo na temelju pripisivanja želja i vjerovanja koja za svaku pojedinu situaciju određuju ciljeve kojima ljudi streme. Takva vrsta cilja ne može se kodificirati kroz dodjeljivanje jedne funkcije, već moramo znati što ljudi misle i žele u određenom trenutku.

Kad pripisujemo ljudima vjerovanja i želje, vodimo se onime što znamo o njima, o nekim generalizacijama u ljudskom ponašanju koje nemaju formu striktnih zakona, nego su uglavnom *ceteris paribus*. Taj izraz u doslovnom prijevodu znači „sve druge stvari jednake“. Najvećim dijelom se izraz koristio u društvenim znanostima, posebno ekonomiji, međutim ima primjenu i u prirodnim znanostima. Fraza se koristi kako bi otklonili mogućnost utjecaja drugih faktora na one događaje koje trenutno promatramo. Zbog toga se pri opisu tih događaja pretpostavlja da su sve druge okolnosti konstantne, odnosno da imaju nepromijenjene vrijednosti. To vrijedi posebno u situacijama kada želimo predvidjeti i opisati neke buduće događaje ili kada promatramo uzročno – posljedičnu vezu dva događaja. Primjenom *ceteris*

paribus zakonitosti, događaji koje opisujemo više nisu tako relativni i prepušteni utjecaju nebrojeno mnogo faktora. Zbog toga su *ceteris paribus* generalizacije jako korisne u ekonomiji. Na tržištu postoji mnogo faktora koji mogu utjecati na događaje koje opisujemo. No, ako pretpostavimo da svi ti faktori imaju nepromijenjene vrijednosti, onda možemo s većom sigurnošću ustvrditi kakav će utjecaj jedan događaj imati na neki drugi događaj. Možemo to vidjeti na primjeru objašnjenja cijene mlijeka. Želimo primjerice iznijeti generalizaciju o poskupljenju cijene mlijeka. Cijena ovisi o jako puno drugih stvari kao što je primjerice zdravlje životinja od kojih se dobiva mlijeko, količina pašnjaka, broj dobavljača, želje kupaca i drugo. Ekonomist u takvim slučajevima primijeni *ceteris paribus* i pretpostavi da su svi nabrojani faktori nepromjenjivi. Dakle, „ako su svi faktori nepromjenjivi, smanjenje opskrbe kravama koje proizvode mlijeko primjerice, dovodi do povećanja cijene mlijeka“.²

U pučkoj psihologiji *ceteris paribus* je ključna pretpostavka kada predviđamo i objašnjavamo nečije ponašanje. Ono što može utjecati na ponašanje pojedinca nisu samo neke vanjske okolnosti, već i unutarnja duševna stanja. Stoga je za primjenu strategije pučke psihologije izuzetno važno pretpostaviti da su sve okolnosti nepromijenjene. U protivnom, kad bismo uzimali sve moguće faktore u obzir nikad ne bismo mogli napraviti generalizacije o ljudskom ponašanju. Primjerice, imamo generalizaciju koja glasi „osoba će zaustaviti auto kad se na semaforu upali crveno svjetlo“. Na tu generalizaciju se oslanjamo svaki dan kad izađemo na ulicu. Ova generalizacija, kao i svaka druga uostalom, je *ceteris paribus*. Pogledajmo malo koji sve faktori mogu utjecati na ponašanje osobe u ovoj situaciji zbog kojih bi se osoba mogla ponijeti na drugačiji način. Osoba koja upravlja vozilom može biti u alkoholiziranom stanju, može biti pospana, ne vidi dobro semafor jer joj sunce smeta, gleda u ekran mobitela, zamišljena je i tome slično. Nemoguće bi bilo donijeti ikakvu generalizaciju o ljudskom ponašanju, a kamo li raditi ikakve pretpostavke o tome kako će se ljudi ponijeti u određenim situacijama. Stoga su *ceteris paribus* generalizacije ključne za naše snalaženje u interakcijama s drugim ljudima, odnosno ključne u primjeni metoda pučke psihologije. U nastavku ćemo razmotriti distinkciju između personalnih i subpersonalnih objašnjenja kako bi ovaj problem razlike objašnjenja na višim i nižim razinama bio još jasniji.

3.3 Personalno i subpersonalno objašnjenje

Osim vertikalnog tipa objašnjenja kako ga je formulirao Marr u kognitivnim znanostima, u filozofiji postoji tradicija koja se oslanja na misao Wittgensteina te zagovara određeni

² Vidi <https://www.investopedia.com/terms/c/ceterisparibus.asp>

skepticizam u pogledu vertikalnih objašnjenja u psihologiji. Prema toj tradiciji, ne možemo objasniti psihološke pojmove kojima govorimo o vjerovanjima, željama, emocijama i tome slično koristeći vokabular neuroznanosti gdje govorimo o neurofiziološkim procesima u mozgu. Drugačiji stav imaju funkcionalisti u filozofiji psihologije. Na primjer, Zoe Drayson smatra da je način na koji možemo imati vertikalna psihološka objašnjenja funkcionalna analiza (Drayson, 2012, str. 4).

Funkcionalnu analizu koristimo kada objašnjavamo kako sustav funkcionira razumijevajući funkcionalne doprinose njegovih dijelova. Uzimamo određeni fenomen kojeg želimo objasniti i njega rastavljamo na jednostavnije funkcije koje onda analiziramo. Ta analiza staje kada dođemo do onih funkcija koje možemo objasniti nekim prirodnim zakonom, bilo da je on biološki ili mehanički. Ključno je da u tom procesu analize krenemo od osobe koja ima cijeli niz kompleksnih funkcija. Kroz analizu se postupno spuštamo na niže razine koje sadrže funkcije koje su manje zahtjevne od onih na višoj razini. Na taj način je primjerice nečiji inteligentni performans zbir nekoliko performansa koji su intelektualno manje zahtjevni. Na kraju dolazimo do dijelova koji mogu biti objašnjeni, a da ne koristimo psihološke termine.

To se može dobro vidjeti na primjeru pamćenja kojeg koristi Bermúdez (2005, str. 65-69). Na najvišoj razini, pamćenje se može rastaviti na tri odvojena procesa: primanje informacija, pohranjivanje informacija te njihovo dohvaćanje jednom kad su pohranjene. Možemo pobliže razmotriti pohranu informacija. Način na koji pohranjujemo informacije se uobičajeno objašnjava pojmovima kratkoročnog i dugoročnog pamćenja. Dokazi da postoje ove dvije vrste načina pohrane informacija dolaze iz istraživanja pacijenata s oštećenjima mozga. Jedna skupina pacijenata nije bila u stanju zapamtiti telefonske brojeve, ali se sjećala stvari o kojima su čitali, pamtili su lica i prostornu raspodjelu okoline na temelju koje su se kasnije mogli snalaziti u njoj. Druga skupina pacijenata je mogla upamtiti telefonske brojeve, međutim nisu se mogli prisjetiti stvari o kojima su nekoć čitali niti su mogli primijeniti te informacije u novim situacijama.

Sada treba razmotriti na koji način se odvija funkcionalna dekompozicija dugoročnog i kratkoročnog pamćenja. Za to će nam također poslužiti rezultati provedenih istraživanja. Ispitanicima je dan primjerice niz od 20 brojeva kojeg su oni morali ponoviti (Bermúdez, 2005, str. 65). Rezultati su dali zanimljiv uvid u funkcioniranje pamćenja. Postoje dva fenomena koja se javljaju kada ljudi rješavaju ovakve testove. Prvi je *efekt nedavnosti*. Njime se označava pojava u kojoj se ljudi lakše prisjećaju brojeva s kraja liste, pod uvjetom da proces prisjećanja počne nekoliko sekundi nakon što su im brojevi predstavljeni. Što je dulja pauza između prezentacije i prisjećanja, rezultati su sve lošiji. Drugi je *efekt prvenstvenosti* kojim se tvrdi da

se usporavanjem prezentacije brojeva poboljšava prisjećanje onih brojeva s početka liste u odnosu na one koji se nalaze na kraju liste. Čim se prezentacija ubrza, efekt prvenstvenosti popušta i na djelo stupa efekt nedavnosti. Postojanje ova dva efekta ukazuje na postojanje dva sustava za pohranu informacija koja imaju različite načine učenja novih informacija. Efekt nedavnosti spada pod kratkoročno pamćenje. Informacije se ne zadržavaju dugo, a svrha njihovog zadržavanja su ponavljanje i vježba. S druge strane, dugoročno pamćenje je osjetljivo na brzinu prezentacije. Kad je ona spora, brojevi s početka liste se pohranjuju u dugoročno pamćenje.

Funkcionalnom analizom možemo dugoročno i kratkoročno pamćenje rastaviti na još manje dijelove i na taj način dobiti bolje razumijevanje ovih fenomena. Primjerice, prema *hipotezi radne memorije* koju su iznijeli Baddeley i Hitch (1974), kratkoročno pamćenje sastavljeno je od različitih nezavisnih podsustava (Bermúdez, 2005, str. 67). Jedan sustav ima funkcionalnu ulogu održavanja vizualno – prostornih informacija, dok drugi sustav ima ulogu čuvanja i manipuliranja izgovorenih informacija. Oba podsustava su pod kontrolom sustava zaduženog za pažnju. Za detaljniju analizu dugoročnog pamćenja, od velike su važnosti neuropsihološka istraživanja pacijenata koji su pretrpjeli značajniji gubitak pamćenja. Radi se o pacijentima koji pate od anterogradne amnezije. Ona se odnosi na sjećanja koja osoba stječe nakon što je nastupila ozljeda mozga. Na temelju tih istraživanja napravljena je distinkcija na *implicitni* i *eksplicitni* sustav koji se nalazi u okviru dugoročnog pamćenja. Pacijenti s anterogradnom amnezijom nisu imali problema u stjecanju motoričkih vještina iako nemaju eksplicitno sjećanje na stjecanje tih vještina. Tu su dakle imali svojevrsno implicitno sjećanje kako odraditi određeni zadatak. No, na testovima u kojima su se morali eksplicitno prisjećati određenih epizoda iz prošlosti su imali jako loš rezultat. Daljnja distinkcija je između epizodičkog i semantičkog pamćenja. Epizodičko pamćenje se odnosi na specifične datume i događaje iz vlastitog života, dok se semantičko pamćenje odnosi na spremanje konceptualnih informacija poput znanja jezika.

Na ovaj način je izvedena funkcionalna analiza onako kako ju Drayson opisuje. Uzeli smo kompleksan fenomen pamćenja i rastavili ga na dijelove koji su manje kompleksni. Prvo smo uzeli jednu od funkcija, a to je pohrana informacija. Zatim smo tu funkciju rastavili na kratkoročno i dugoročno pamćenje kako bi ih pobliže razmotrili. Onda smo i njih rastavili na njihove funkcionalne dijelove. Takva analiza jest vertikalna, međutim ona staje u trenutku kad se dođe do neuralne razine. Pitanje je kako utemeljiti funkcionalnu analizu na neuralnoj razini. U ovakvim slučajevima moguće je utemeljiti određene kognitivne funkcije u određenim dijelovima mozga na način da pronađemo korelaciju između lokacije oštećenja mozga sa

smanjenom sposobnošću korištenja određenih funkcija i podfunkcija (Bermúdez, 2005, str. 69). Primjerice, predloženo je da pohrana dugoročnog pamćenja može zahvaćati dugoročne promjene u načinu povezivanja skupina neurona, dok se kratkoročno pamćenje može odnositi na obrasce električne aktivnosti neurona.

Ovaj pogled na drugu vrstu vertikalnih psiholoških objašnjenja je koristan jer Drayson upravo na taj način radi distinkciju između personalnih i subpersonalnih objašnjenja. Personalna objašnjenja su ona na koja referiramo kad koristimo objašnjenje u pučkoj psihologiji. Ona se, kao što im i samo ime govori, odnose na osobu. Veliki dio govora u pučkoj psihologiji odnosi se na vjerovanja, želje i druga intencionalna stanja. Takva stanja pripisujemo osobi u cjelini, a ne njenim dijelovima. Iz perspektive zdravorazumske psihologije, zaista bi bilo čudno kada bismo određeno vjerovanje pripisali primjerice mozgu ili nekom dijelu mozga, a ne cijeloj osobi. Način na koji objašnjavamo i predviđamo ponašanje osobe u svakodnevnim situacijama je takav da koristimo personalna objašnjenja. S druge strane, kao što smo vidjeli na primjeru pamćenja, pomoću subpersonalnog objašnjenja možemo razumjeti osobu na način da ju zamišljamo kao organizaciju podsustava i njeno ponašanje objašnjavamo kao interakciju tih podsustava.

Drayson naglašava dvije važne uloge distinkcije na personalno i subpersonalno (Drayson, 2012, str. 8). Prvo, omogućuje nam da napravimo distinkciju između horizontalnih i vertikalnih objašnjenja u psihologiji jer je distinkcija na personalno i subpersonalno objašnjenje samo oprimjerenje ove generalnije distinkcije (Drayson, 2012, str. 2). Drugo, omogućuje nam da razjasnimo individualne primjere pripisivanja psiholoških termina, odnosno razjašnjavamo pripisujemo li određeni termin dijelu te osobe ili osobi u cjelini. Dakle, ako govorimo o osobi u cjelini, onda smo na personalnoj razini, a ako govorimo samo o određenom funkcionalnom dijelu, onda idemo na subpersonalnu razinu objašnjenja.

Dennett je prvi uveo distinkciju između personalnih i subpersonalnih objašnjenja. Smatrao je da ako ne pazimo na razliku između ove dvije vrste objašnjenja, onda ćemo biti skloniji činjenju kategoričke pogreške u psihološkim objašnjenjima. Dennett to dobro objašnjava kroz primjer boli.

Kad smo rekli da osoba ima osjet boli, locira ju i potaknuta je reagirati na određeni način, rekli smo sve što se ima za reći, a da je u dosegu ovog vokabulara. Možemo zahtijevati daljnje objašnjenje kako osoba miče ruku s vrućeg štednjaka, ali ne možemo zahtijevati daljnje objašnjenje u terminima mentalnih procesa. (Dennett, 2006, str. 19)

Kad bismo na ovaj način dalje htjeli objašnjavati bol, onda bismo prema Dennettu radili grešku. Morali bismo napustiti eksplanatornu razinu osobe i spustiti se na podosobnu razinu, odnosno na objašnjenje koje se tiče događaja u živčanom sustavu. No, kad to učinimo, mi napuštamo i razgovor o boli jer bol je stanje koje može doživjeti osoba u cjelini, a ne neki njezin dio (Dennett, 2006, str. 19). Međutim, uvođenjem razlike između personalnih i subpersonalnih objašnjenja, Dennett je zapravo otvorio pitanje odnosa ove dvije razine objašnjenja. Neki će reći da se personalna i subpersonalna razina međusobno nadovezuju jedna na drugu i nadopunjuju, dok će drugi tvrditi kako su međusobno nespojive i govore o sasvim različitim stvarima. Upravo razlikovanjem ovih dviju vrsta objašnjenja dolazimo do problema sučeljavanja.

3.4 Problem sučeljavanja

Problem sučeljavanja je problem odnosa između zdravorazumsko-psihološkog objašnjenja kojeg koristimo svakodnevno i znanstvenog objašnjenja kojeg koriste kognitivna znanost i neuroznanost. Postavlja se pitanje u kojem je odnosu zdravorazumska psihologija s objašnjenjima na nižim razinama hijerarhije, odnosno postoje li vertikalna objašnjenja koja korespondiraju objašnjenju u pučkoj psihologiji? Točnije, u kojem su odnosu objašnjenja u terminima vjerovanja i želja s objašnjenjima u terminima aktivnosti neurona koji se nalaze u podlozi funkcioniranja našeg uma? (Bermúdez, 2005, str. 17)

Ono što smo mogli dosad zaključiti je da je zdravorazumska psihologija vrsta horizontalnog i personalnog tipa objašnjenja. Objašnjenja na horizontalnoj razini objašnjavaju uzročni slijed događaja u vremenu, dok vertikalna idu u dubinu i daju objašnjenja u terminima konstitucije određenog događaja. Vertikalna objašnjenja u psihologiji mogu biti modularna, dok su objašnjenja u pučkoj psihologiji nedomodularna i podložna utjecaju informacija iz svih dijelova uma. Objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji koje je personalno traži razloge za ponašanje osobe, dok objašnjenja na nižim razinama traže relevantne mehanizme i uzroke, ali se ne tiču osobe u cjelini. Za zdravorazumsku psihologiju karakteristični su pojmovi normativnosti i racionalnosti koje naizgled ne možemo naći na nižim razinama objašnjenja. Uzevši u obzir sve navedeno, pitanje je kako pronaći zadovoljavajuću sliku umu koja će moći pomiriti objašnjenja na različitim razinama hijerarhije?

Bermúdez problemu sučeljavanja pristupa s četiri moguća rješenja i svako od njih daje određenu sliku ljudskog uma. Prvi odgovor na problem je ono što Bermúdez naziva slika autonomnog uma (Bermúdez, 2005, str. 36). Prema toj slici, problema uopće ni nema jer postoji diskontinuitet između objašnjenja danih na personalnoj razini u terminima pučke psihologije i

onih na subpersonalnim razinama. Sad se možemo vratiti na ranije spomenuto pitanje odnosa personalne i subpersonalne razine koje je otvorio Dennett. On na neki način želi reći da su ove dvije vrste objašnjenja nesumjerljive. Iako naizgled govore o istoj stvari, u ovom slučaju boli, to ipak nije tako. Ne želi zamijeniti riječ „bol“ s neurološkim opisom boli jer imaju različite eksplanatorne moći (Wilkinson, 2015, str. 114). Objašnjenja na personalnoj razini nisu mehanistička i daju odgovore na pitanja kao što su zašto je netko učinio nešto ili zašto netko ima određeno vjerovanje. Takva pitanja zahtijevaju racionalno objašnjenje, tj. objašnjenje u terminima razloga. Ne zanimaju nas mehanizmi koji su *uzrokovali* takvu vrstu ponašanja ili vjerovanja jer to zapravo ne daje odgovor na postavljeno pitanje. Ono što nas zanima su *razlozi* i *opravdanja* za posjedovanje određenog vjerovanja. Dennett naglašava da znanje koje imamo o živčanom sustavu i neuralnim mehanizmima ni na koji način ne utječe na objašnjenje na personalnoj razini. Bez obzira na informacije koje imamo o boli iz neuroznanosti, to ne utječe na naš govor o boli na personalnoj razini (Wilkinson, 2015, str. 115). Dakle, objašnjenje na personalnoj razini ne može se reducirati na objašnjenje na subpersonalnoj razini.

Glavni problem prema autonomistima je taj što se pučka psihologija oslanja na normativnost i racionalnost u objašnjenju, a ništa na subpersonalnoj razini ne može pružiti temelje za to. Objašnjenje na subpersonalnoj razini ipak pruža neke uvjete za objašnjenje na personalnoj razini, ali zasigurno ne postavlja temelje. Prema tome, slika autonomnog uma predstavlja neovisan tip objašnjenja koji nema primjenu izvan zdravorazumske psihologije.

Drugo rješenje je slika funkcionalnog uma prema kojoj problem sučeljavanja postoji, ali je lako rješiv. Tu postoje dvije vrste rješenja. Prvo bi bilo da postoji mreža zdravorazumskih generalizacija o mentalnim stanjima i ponašanjima koja tvori zdravorazumsku psihologiju te da će ona biti spojena s izomorfnom mrežom generalizacija između fizikalnih stanja. Dakle, postoji neka vrsta relacija između psihološke mreže na personalnoj razini i fizikalnih struktura u mozgu na subpersonalnoj razini. Druga vrsta rješenja glasi da je zadaća objašnjenja na subpersonalnoj razini objasniti temeljne psihološke sposobnosti koje su sadržane u zdravorazumskoj psihologiji. Ova vrsta rješenja je ono o čemu Drayson (2012) govori kad objašnjava funkcionalnu analizu. Dakle, radi se o dekompoziciji na jednostavnije dijelove ili mehanizme. Dok Dennett radi distinkciju na personalno i subpersonalno objašnjenje kako bi ukazao na kategoričku razliku između jezika pučke psihologije i jezika znanstvene psihologije, Drayson radi istu distinkciju, ali da pokaže kako subpersonalno objašnjenje može biti temelj i opravdanje za terminologiju pučke psihologije.

Treće rješenje je reprezentacijska slika uma. Ona predstavlja podskup funkcionalne slike uma koja dodatno naglašava da mentalna stanja shvaćena zdravorazumski imaju

semantička svojstva, odnosno reprezentiraju svijet na određeni način. (Bermúdez, 2005, str. 37). Propozicijski stavovi na personalnoj razini se razumiju kao rečenice u jeziku misli na subpersonalnoj razini. Ono što propozicijskim stavovima daje sadržaj je relacija između njih i objekata u vanjskom svijetu.

Četvrta slika uma je neurokompjucionalizam koji se temelji na neuralnim mrežama. To su računalni modeli različitih tipova kognitivnih sposobnosti koji su napravljeni kako bi odražavali način na koji mozak procesira informacije (Bermúdez, 2005, str. 37). Prema toj slici, objašnjenja koja nudi zdravorazumska psihologija često mogu biti nespojiva s objašnjenjima na dnu hijerarhije. Zastupnici ovog pristupa smatraju da je um puno kompleksniji sustav kojeg se ne može zahvatiti kako treba objašnjenjem u zdravorazumskoj psihologiji. Zbog toga bi trebalo izmijeniti jezik zdravorazumske psihologije u skladu s razvojem neuroznanosti. To se također naziva koevolucijski model gdje se zdravorazumska psihologija mijenja paralelno s novim neuroznanstvenim otkrićima (Bermúdez, 2006, str. 5).

Budući da su autonomisti jedini koji inzistiraju na posebnosti objašnjenja u pučkoj psihologiji koje se temelji na pretpostavci da su ljudi racionalni, u sljedećem poglavlju fokus će biti upravo na autonomistima. Autonomisti smatraju da, bez pretpostavke o racionalnosti pojedinaca, cijela intencionalna strategija je neodrživa, a osim toga pučka psihologija gubi svoju posebnost. Ono zbog čega je jedinstvena u hijerarhiji objašnjenja je njen normativni karakter koji, prema autonomistima, ne korespondira ničemu na nižim razinama hijerarhije. Stoga je dokaz teze da su ljudi racionalni za njih od presudne važnosti.

U ovom poglavlju sam objasnila ključne razlike između objašnjenja u pučkoj psihologiji i objašnjenja u znanstvenoj psihologiji. To sam prikazala pozivajući se na pojmove horizontalnih i vertikalnih objašnjenja koji nisu ograničeni samo na sferu ljudskog uma. Nakon toga sam uvela distinkciju na personalno i subpersonalno objašnjenje koje dobro dočarava razlike u jeziku kad objašnjavamo iste pojmove iz perspektive različitih disciplina. Time se pučka psihologija pozicionirala kao horizontalni tip objašnjenja na personalnoj razini. Nakon toga je bilo moguće uvesti problem sučeljavanja i razmotriti nekoliko rješenja, od kojih je za svrhu ovog rada odabrano autonomističko rješenje. U sljedećem poglavlju slijedi detaljniji prikaz teorijskog utemeljenja autonomističkog gledišta na um.

4 Autonomistička slika uma i Dennettova teorija intencionalnog stava

U ovom poglavlju objasnit ću jednu od slika uma koju Bermúdez predlaže kao rješenje za problem sučeljavanja. Radi se o autonomističkoj slici uma. Teoretičari koji su zastupali ovu sliku uma su Donald Davidson (1969), John McDowell (1985), Jennifer Hornsby (1980-81) i Daniel Dennett (1971). U drugom dijelu poglavlja iznijet ću detaljnije Dennettovo objašnjenje ponašanja putem intencionalnog stava. Na primjeru njegove teorije moći će se dobro vidjeti kako je racionalnost konstitutivna za zdravorazumsku psihologiju. No, prije toga potrebno je nešto reći o autonomizmu.

4.1 Autonomisti i problem nesumjerljivosti

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, autonomisti smatraju kako je objašnjenje razmišljanja i ponašanja ljudi radikalno drugačije od objašnjenja koje se tiče neuralne i psihološke podloge kognicije i ponašanja (Bermúdez, 2006, str. 5). Kako objašnjenja na personalnoj i subpersonalnoj razini jednostavno govore o različitim temama, problem sučeljavanja je nerješiv, ali i nebitan. Istraživanja uma u psihologiji i kognitivnim znanostima uglavnom se bave domenom koja spada u subpersonalna objašnjenja, a već je rečeno da ta istraživanja nemaju utjecaja na naše razumijevanje fenomena poput vjerovanja i želja na personalnoj razini. Koliko god nova otkrića u neuroznanosti budu promijenila našu percepciju uma, naša mogućnost korištenja pučke psihologije ostat će netaknuta. Stoga prema autonomistima, unificirana slika uma nikada neće biti moguća.

Možemo detaljnije pokušati razumjeti zašto za autonomiste nije moguće povezati objašnjenja na različitim razinama. Jedan od načina na koji se teorije u znanosti povezuju je redukcija. Prema Bermúdezu „(...) Mogućnost redukcije postoji kad bi se jedna teorija mogla objasniti u terminima druge“ (Bermúdez, 2005, str. 41). Koji uvjeti moraju biti zadovoljeni da bi to bilo moguće? Prvo, potrebno je pronaći način povezivanja vokabulara dvije teorije kako bi one postale sumjerljive, odnosno kako bi govorile o istim fenomenima. Kao drugo, trebalo bi se moći zakone jedne teorije definirati putem zakona druge teorije, odnosno zakoni jedne teorije bi se trebali moći derivirati iz druge teorije. Drugi uvjet se može shvatiti na dva načina. Prvi je strogo shvaćanje prema kojemu se temeljni zakoni jedne teorije moraju moći izvesti iz zakona druge teorije. Drugi način je umjereno shvaćanje prema kojemu mora postojati

eksplanatorno sučeljavanje između dvije teorije na način da jedna teorija identificira kauzalne mehanizme koji stvaraju obrasce na razini više teorije (Bermúdez, 2005, str. 41).

Možemo uzeti jedan primjer redukcije iz fizike kako bi bilo jasnije što točno proces redukcije jedne teorije na drugu podrazumijeva. U filozofskoj literaturi se često raspravlja o redukciji klasične termodinamike na statističku mehaniku. Radi se prvo o povezivanju vokabulara ove dvije teorije. Pojmovi iz termodinamike kao što su temperatura, entropija i energija nastoje se objasniti na temelju interakcije pojedinih atoma. To je ujedno i glavni cilj statističke mehanike: objasniti ponašanje i fenomene na makroskopskoj razini koje možemo opaziti, putem zakona koji objašnjavaju kretanje mikroskopskih entiteta u tom sustavu. Osim povezivanja vokabulara, zakone klasične termodinamike moguće je izvesti iz zakona statističke mehanike. Primjer koji se obično spominje je izvođenje idealnog zakona plina iz zakona statističke mehanike. Fizičari i kemičari su do idealnog zakona plina došli empirijski puno prije razvoja statističke mehanike, međutim sada je taj zakon moguće izvesti iz nekoliko temeljnih zakona i definicija. U nastavku ću samo ukratko opisati o čemu se radi. Svrha ovog primjera je pokazati kako bi redukcija u znanosti trebala funkcionirati te vidjeti je li to moguće primijeniti na psihologiju.

Idealni plin je plin koji se sastoji od čestica izrazito malog obujma koje se kaotično kreću u prostoru. Idealni plin predstavlja korisnu aproksimaciju za predviđanje ponašanja određenih pravih plinova. Jednadžba zakona idealnog plina je sljedeća:

$$PV = nRT$$

Oznaka P predstavlja tlak, V označava volumen, n označava koliko mola ima plin, T je temperatura, a R je konstanta idealnog plina. Pitanje je kako doći do ovog zakona koji vrijedi za makro sustave krenuvši od čestica na mikro razini. Za to će nam poslužiti neke formule i teoremi iz statističke mehanike. Prvi korak je izračunati entropiju takvog sustava pomoću statističke mehanike. Entropija se definira kao broj mogućih mikroskopskih načina uređenja individualnih atoma i molekula u sustavu koji odgovaraju makroskopskim stanjima tog sustava. Kako bi to učinili, prvo moramo izračunati mnogostrukost (engl. *multiplicity*) idealnog plina. Ona označava broj načina na koji možemo promijeniti sustav pod određenim ograničenjima. Za to treba razmotriti određene varijable kao što su broj čestica, volumen, temperatura, unutarnja energija i tlak. Ovdje se temperatura definira kao prosječna kinetička energija čestica plina. Ukupan zbroj svih kinetičkih energija čestica jednak je unutarnjoj energiji. Na temelju spomenutih varijabli dobije se broj mogućih pozicija i broj mogućih momentuma. Pretpostavlja se da je energija sustava jednako raspodijeljena između svih dijelova sustava koji sadrže kinetičku energiju. Nakon toga se primjenjuje teorem kojim se

tvrdi da kad imamo m mogućih pozicija i n mogućih momentuma, onda imamo mn mogućih mikro stanja. Jednom kad se dobije mnogostrukost idealnog plina, može se izračunati entropija takvog sustava. Zatim se koristi prvi zakon termodinamike kojim se tvrdi da je ukupna promjena u unutarnjoj energiji zatvorenog sustava jednaka razlici količine energije koja je dovedena u sustav kao toplina i količini termodinamičkog rada kojeg je sustav napravio. Nakon što se dobije toplina i rad sustava, dolazi se do fundamentalne termodinamičke relacije. Ta relacija se odnosi na mikroskopsku promjenu u entropiji i volumenu zatvorenog sustava u termalnom ekvilibrijumu. Drugi zakon termodinamike garantira da je taj ekvilibrij očuvan. Ako se sustav nalazi u termalnom ekvilibriju, nijedno od makroskopskih svojstava poput volumena, temperature i tlaka se neće promijeniti. Tek tada moguće je izvesti idealni zakon plina.³

Ovaj primjer pokazuje kako objašnjenja na nižim razinama nadopunjuju ona na višim te pružaju bolje razumijevanje pojmova koje koristimo u svakodnevnoj upotrebi. Statističkom analizom mikroskopskih entiteta poput atoma, ta mikroskopska stanja se mogu povezati s mjerljivim makroskopskim stanjima poput temperature ili entropije. Vidljivo je da u ovom slučaju postoje principi premošćivanja koji su nužni za prijevod pojmova iz jedne teorije u drugu. Primjerice, pojam temperature ne postoji u statističkoj mehanici, stoga se on poistovjećuje s pojmom prosječna kinetička energija molekula plina. Ta identifikacija omogućuje da se zakon idealnog plina prevede u statističku mehaniku.

Sada preostaje pitanje je li ovakvo povezivanje objašnjenja na različitim razinama uistinu moguće kad je sustav o kojem govorimo ljudski um. Dakle, prateći analogiju iz termodinamike, morali bismo moći od mikroskopskih dijelova sustava, a to su na primjer neuroni, doći do makroskopskih dijelova poput vjerovanja i želja. U domeni psihologije ne postoje strogi zakoni i teoremi pomoću kojih možemo kompleksnim izvodima povezati različite teorije. Osim toga, nije sasvim jasno kako nam opis aktivacije određenih neurona može pružiti bolje razumijevanje tvrdnje kao što je „Ana je ljuta“. Ovdje želimo saznati razloge zbog kojih se Ana tako osjeća, a ne opis toga što se događa na neurološkoj razini kad osoba osjeća ljutnju. Također, mnogi autonomisti smatraju da u psihologiji ne postoje principi premošćivanja kako bismo mogli prevoditi pojmove iz jedne teorije u drugu. Nije jasno kako bismo pojam vjerovanja primjerice preveli u vokabular neurofiziologije, a da i dalje možemo identificirati da se radi o jedno te istom fenomenu.

³ Za detaljan izvod vidi: <https://www.cantorsparadise.com/lets-derive-the-ideal-gas-law-from-scratch-efb1b5490d67>

Bez obzira na način na koji shvaćamo što znači reducirati jednu teoriju na drugu, autonomisti smatraju da je objašnjenje na razini pučke psihologije nemoguće reducirati na objašnjenja na nižim razinama hijerarhije. Razlog tome je taj što je objašnjenje u pučkoj psihologiji hermeneutičko i samim time potpuno različito od objašnjenja na nižim razinama. To znači da pučka psihologija „objašnjava inteligentno ponašanje interpretirajući ga kao ponašanje racionalnih subjekata“ (Bermúdez, 2005, str. 43). Principi kojima se vodimo u interpretaciji ponašanja racionalnih subjekata su normativni principi, dok na nižim razinama objašnjenja imamo deskriptivne generalizacije čija je svrha supsumiranje pojedinačnih događaja pod opće zakone. Kada interpretiramo nečije ponašanje, mi ga nastojimo učiniti smislenim kako bi ispalo racionalno na temelju želja i vjerovanja koje ta osoba posjeduje. Osim toga, pripisujemo osobama istinit i konzistentan skup vjerovanja te koherentan skup želja. „Proces interpretacije je zapravo proces racionalne rekonstrukcije čiji je cilj maksimiziranje racionalnosti osobe čije ponašanje interpretiramo“ (Bermúdez, 2005, str. 43). Pretpostavka racionalnosti je nužna kako bi uopće mogli objasniti nečije ponašanje. Ta pretpostavka je normativna, radi se o tome kako bi ljudi *trebali* razmišljati, a ne kako zaista razmišljaju. Normativna dimenzija pučke psihologije se ni na koji način ne može reducirati na objašnjenja na nižim razinama hijerarhije. U nastavku ćemo taj problem još malo pojasniti.

Za autonomiste, uspješna redukcija jednostavno nije moguća. Prvi problem je povezivanje vokabulara. Autonomisti ne vide mogućnost povezivanja mentalističkog vokabulara s vokabularom kojim govorimo o neurofiziološkim procesima. Kako je već objašnjeno u Dennettovom primjeru s boli, čini se kao da govorimo o totalno različitim stvarima. Kao drugo, ne postoji neki most koji bi povezivao principe i zakonitosti na razini pučke psihologije s onima iz neurofiziologije, kao što je to primjerice slučaj s klasičnom termodinamikom i statističkom mehanikom. Pučka psihologija jednostavno zahtijeva jednu specifičnu vrstu objašnjenja u terminima razloga za djelovanje. Nikakva količina informacija iz neurofiziologije nam ne može pomoći razumjeti postupke osobe. Na personalnoj razini objašnjenja imamo apstraktne obrasce koji se javljaju kada razmišljamo o racionalnosti, konzistentnosti i koherenciji (Bermúdez, 2005, str. 45). Ti obrasci nisu produkt nekog mehanizma koji bi mogao biti objašnjen u neurofiziološkim terminima. Kad se pitamo koje razloge određena osoba ima za djelovanje, ne tražimo uzročni mehanizam koji se odvio na fiziološkoj razini i omogućio da osoba formira vjerovanje. Ono što želimo je ostati na horizontalnoj razini objašnjenja jer od vertikalnih objašnjenja ovdje nemamo puno koristi. Autonomisti ne negiraju mogućnost postojanja mehanizma na subpersonalnoj razini koji primjerice regulira donošenje najboljih odluka u određenoj situaciji, ali njegovo postojanje

nema utjecaja na objašnjenje na personalnoj razini. Na razini zdravorazumske psihologije imamo norme objašnjenja koje pretpostavljaju da će se ljudi ponašati kako se očekuje od racionalnog djelatnika te njihova ponašanja definiramo u odnosu na norme racionalnosti, a ne u odnosu na uzročne zakone prirode.

Dakle, na personalnoj razini imamo objašnjenje koje je normativno i teleološko, dok na subpersonalnoj razini imamo uzročno i mehaničko objašnjenje (Von Wright, 1975). Primjerice, želimo objasniti uzroke i povod Prvog svjetskog rata. Imamo događaj ubojstvo austro-ugarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda koji se smatra povodom rata. Kada objašnjavamo takav događaj, želimo znati razloge zbog kojih se on zbilo. Pitamo se koji su razlozi motivirali atentatora Gavrila Principa na takav čin. Pretpostavljamo da je njegovo ponašanje svrhovito i da to nije učinio bez ikakvih razloga. Odgovori koje očekujemo u ovakvim situacijama su primjerice: rastuće nezadovoljstvo Srbije austrougarskom vanjskom politikom prema Balkanu, aneksijska kriza 1908. godine, srpski nacionalni interesi na Balkanu, itd. Kod opisa ovakvih povijesnih događaja, osim što tražimo osobne razloge koje pojedinac ima za određeno ponašanje, tražimo i razloge koji objašnjavaju političku i društvenu situaciju koja je dovela do određenog događaja. Nastojimo shvatiti kakav značaj je imao takav događaj u jednom širem globalnom kontekstu.

Pokušajmo sada vidjeti kakvo bi bilo subpersonalno objašnjenje ovakvog događaja. Ono bi govorilo o električnoj aktivaciji neurona u određenim dijelovima mozga Gavrila Principa što je kao posljedicu imalo pokretanje radnji koje su u konačnici dovele do atentata Franje Ferdinanda. No, u ovom slučaju nas ne zanima detaljan opis događaja na razini neurona. Takav opis nam može pomoći da bolje razumijemo kako funkcionira vizualno procesiranje pomoću kojeg je Gavrilo Princip prepoznao da se radi baš o Franji Ferdinandu, a ne o nekom drugome. Ili primjerice, kako je došlo do točnog izvođenja motoričke radnje podizanja pištolja i ispaljivanja hica. Međutim, to nije objašnjenje koje bi nas zadovoljilo jer je ono uzročno i mehaničko, a ne daje razloge u svjetlu kojih je Gavrilo Princip djelovao. Drugim riječima, u ovom slučaju tražimo ono objašnjenje koje će njegovu radnju ispaljivanja hica u smjeru austro-ugarskog prestolonasljednika učiniti smislenom. Kako bismo to postigli, pripisujemo mu određena mentalna stanja koja je morao imati kako bi ta radnja imala smisla. Zasigurno je morao imati vjerovanje kako austro-ugarska politika na Balkanu šteti interesima Srbije, kako Austro-Ugarska Monarhija ima za cilj stvoriti ekonomsku interesnu sferu naštrb Srbije i drugih balkanskih naroda, vjerovanje da se ti problemi ne mogu riješiti mirnim putem, već traže drastične poteze i želju da poduzme nešto glede toga. Samim time mi na Gavrila Principa gledamo kao na racionalnu osobu koja je u stanju povezati svoja vjerovanja i želje te u skladu

s njima poduzeti određene radnje. Dakako, mogli smo pretpostaviti da Gavrilo Princip nije imao nijedno od ovih vjerovanja i želja. Mogli smo reći da se on sasvim slučajno našao u gomili ljudi tog dana i odlučio među njima vježbati ispaljivanje hitaca. I tako je slučajno pogodio najvažniju osobu koja se tamo nalazila tog dana. Bilo bi jako čudno kada bismo kao povod za jedan od najvećih svjetskih sukoba naveli niz ovako iracionalnih i nepromišljenih radnji. Poanta je da čak i kad bi ovakav scenarij bio istinit, to nije pretpostavka s kojom bismo krenuli objašnjavati ovakav događaj. Mi pretpostavljamo da su ljudi racionalni zbog čega im pripisujemo skup međusobno koherentnih vjerovanja i želja. Vjerujemo da ljudske radnje proizlaze iz njihovog skupa vjerovanja i želja. Jedino na taj način možemo davati ovakva objašnjenja koja su smisljena i svrhovita.

Iako se čini da je problem sučeljavanja nerješiv za autonomiste, ipak postoje dva odgovora na problem sučeljavanja unutar autonomističke pozicije. Objasniti ću ih samo ukratko jer će moj fokus biti na Dennettu. Jedan odgovor je umjerenija pozicija Donalda Davidsona, tzv. anomalni monizam. On smatra da objašnjenja u pučkoj psihologiji nisu puke racionalizacije, već imaju formu istinskih objašnjenja. Objašnjenje ponašanja u pučkoj psihologiji identificira uzroke tog ponašanja, a to su želje i vjerovanja. Dakle, prema Davidsonu, objašnjenje u pučkoj psihologiji je vrsta kauzalnog objašnjenja (Bermúdez, 2005, str. 46). Budući da je Davidson autonomist, postavlja se pitanje kako objašnjenja u pučkoj psihologiji mogu biti temeljena na kauzalnim zakonima? Karakteristika objašnjenja na subpersonalnoj razini je da su vođena zakonima koji su deskriptivni. Zdravorazumska psihologija kao objašnjenje na personalnoj razini pretpostavlja generalizacije koje su normativne, a ne kauzalne zakone.

Davidson (1970) ovaj problem rješava na način da uvodi identitet primjerka između objašnjenja događaja na personalnoj i subpersonalnoj razini. Psihološki događaji su identični fizičkim događajima koji uzrokuju ponašanje koje nastojimo objasniti. Kad opisujemo te događaje na razini zdravorazumske psihologije, onda ne možemo govoriti o kauzalnim zakonima, jer kao što je već ustanovljeno, vokabular zdravorazumske psihologije to ne dopušta. No, kad o tim istim događajima govorimo na nižim razinama objašnjenja kao o fizikalnim događajima, onda ih možemo opisati kauzalnim zakonima. Oni daju potporu objašnjenju u pučkoj psihologiji jer ukazuju na postojanje pravilnosti koje su nalik zakonima, no te pravilnosti se mogu identificirati samo ako se prebacimo s psihološkog na fizikalni vokabular (Bermúdez, 2005, str. 47). Ova uspostavljena veza je identitet između primjeraka, odnosno ona postoji samo između individualnih psiholoških stanja i individualnih fizikalnih stanja. Zbog toga je autonomija objašnjenja u zdravorazumskoj psihologiji ipak očuvana.

S druge strane Hornsby (1980-81) i McDowell (1985) ne priznaju identitet primjerka između događaja na personalnoj i subpersonalnoj razini. Oni smatraju da ne postoji objašnjenje koje može povezati ove dvije vrste događaja. Ipak ne žele reći da objašnjenja u zdravorazumskoj psihologiji stoje sama za sebe i nemaju nikakve veze s onim objašnjenjima koja se nalaze niže u hijerarhiji. Postoji određeni stupanj eksplanatorne relevantnosti između horizontalnih objašnjenja na vrhu hijerarhije te horizontalnih objašnjenja niže u hijerarhiji. Objašnjenja koja se nalaze niže, prema njima, pružaju omogućavajuće *uvjete* za objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji (Bermúdez, 2005, str. 51).

4.2 Dennettova teorija intencionalnog stava

Dennett ima malo drugačiju koncepciju zdravorazumske psihologije od ostalih autonomista. Ukratko ću opisati njegovo gledište, onako kako ga prezentira u radu *True Believers: The Intentional Strategy and Why it Works* (1990). Pitanje koje ga motivira na ovu raspravu je na koji način pripisujemo ljudima vjerovanja. To pitanje je dio ove rasprave o zdravorazumskoj psihologiji i načinu na koji se snalazimo u društvu.

Osim identificiranja načina na koji se pripisivanje vjerovanja i želja odvija, Dennett se pita kako uopće možemo znati da osoba posjeduje vjerovanje, odnosno nastoji odrediti kriterije na temelju kojih možemo zaključiti da osoba posjeduje vjerovanja. Možemo primjerice biti realisti i tvrditi da je pripisivanje vjerovanja nešto što je temeljeno na nekakvom činjeničnom stanju, poput toga da osoba kojoj pripisujemo određeno vjerovanje posjeduje određeno stanje mozga. Dennett tvrdi da je za takvo gledište pitanje posjeduje li osoba vjerovanje jednako pitanju je li osoba zaražena virusom (Dennett, 1990, str. 151). Dakle, uvijek je moguće točno odrediti posjeduje li osoba vjerovanje jer je to objektivno stanje stvari. Dennett naravno neće negirati da posjedovati vjerovanje znači imati određeno stanje mozga. No, ta informacija jednostavno ne utječe na uspješnost interpretacije nečijeg ponašanja, odnosno ne utječe na objašnjenje u zdravorazumskoj psihologiji.

Druga pozicija je interpretacionizam prema kojemu postojanje vjerovanja i ostalih mentalnih stanja ovisi o mogućnosti interpretacije. Dakle, mi interpretiramo koja vjerovanja osoba ima s obzirom na nekakve okolnosti u kojima se osoba nalazi. Ukoliko nema interpretacije, onda nema ni mentalnih stanja. Dennett je prvotno zastupao interpretacionizam, no onda je kasnije ipak prihvatio umjereni realizam.

Njegov umjereni realizam podrazumijeva sljedeće. Vjerovanje je objektivni fenomen koji se može prepoznati samo ako prihvatimo određenu prediktivnu strategiju (Dennett, 1990, str. 151-152). Ta strategija se zove intencionalna strategija. Prema Dennettu, bilo koji predmet

ili sustav čije se ponašanje može dobro predvidjeti pomoću intencionalne strategije je u punom smislu vjerovatelj (Dennett, 1990, str. 152). Kako bismo mogli koristiti intencionalnu strategiju, mi moramo pretpostaviti da je određeni sustav čije ponašanje želimo predvidjeti racionalni djelatnik koji posjeduje vjerovanja, želje i druga mentalna stanja.

Intencionalna strategija nije jedini način predviđanja ponašanja nekog sustava. Dennett primjerice kao ispravne i dobre strategije navodi fizički stav i stav dizajna (Dennett, 1990, str. 152). Pomoću fizičkog stava predviđamo ponašanje sustava na način da odredimo fizičku konstituciju sustava te da koristimo zakone fizike kako bismo mogli predvidjeti ishod nekog inputa. To koriste znanstvenici u laboratoriju kada testiraju kako će se određeni kemijski elementi ponašati u interakciji s drugima, ali se koristi i u svakodnevnom životu, prilikom kuhanja i obavljanja drugih uobičajenih aktivnosti.

Takav način objašnjenja je dobro zahvaćen Carl Hempelovim (1965) modelom objašnjenja koji se naziva deduktivno – nomološki model. Sastoji se u tome da imamo određeni pojedinačan događaj kojeg želimo objasniti putem općevrijedećeg zakona s obzirom na okolnosti u kojima se nalazimo. Primjerice, zimi kad su jako niske temperature automobil se ne želi upaliti i kad provjerimo zašto je to tako vidimo da je puknuo hladnjak u autu. Taj događaj se može objasniti putem fizičkog stava. Imamo fizikalni zakon kojim se tvrdi da obujam vode raste kad se voda zaledi. Također, imamo zadovoljene određene uvjete koji su prethodili događaju kojeg objašnjavamo poput toga da je temperatura bila ispod nule, hladnjak je bio napunjen do vrha, nismo ulili antifriz, itd. Na temelju fizikalnog zakona i početnih uvjeta, izvlačimo konkluziju da je puknuo hladnjak u autu. Na taj način možemo predvidjeti da će se isti događaj ponoviti ako su zadovoljeni isti početni uvjeti. Tako se koristi fizički stav u objašnjenju i predviđanju ponašanja sustava.

No, fizički stav može biti nepraktičan kad nam nisu poznati opći zakoni na temelju kojih možemo predvidjeti ponašanje sustava. U takvim slučajevima često je jednostavnije koristiti stav dizajna. Na temelju njega predviđamo da će se sustav ponašati onako kako je dizajniran da se ponaša pod određenim okolnostima. Primjerice, na taj način predviđamo kako će se ponašati budilica. Znamo da će zvoniti u onoliko sati u koliko ju navijemo jer je to ono za što je dizajnirana. Ne moramo znati kako točno funkcionira njen mehanizam niti dijelove od kojih je sastavljena. To bi vrijedilo primjerice i za mobitele i bilo koje elektronske uređaje za koje je komplicirano koristiti fizički stav. No, neki put nam ni on ne može pomoći da dobro i pouzdano predvidimo ponašanje nekog sustava. Tada se okrećemo intencionalnom stavu.

Primjena intencionalnog stava ide kroz nekoliko koraka (Dennett, 1990, str. 153). Prvo tretiramo objekt čije ponašanje želimo predvidjeti kao racionalnog djelatnika, zatim saznajemo

koja vjerovanja i želje bi taj djelatnik *trebao* imati s obzirom na njegovo mjesto u svijetu te u konačnici predviđamo kako će se djelatnik ponašati kako bi postigao ciljeve u okviru svojih vjerovanja. Treba naglasiti da Dennetta ne zanima unutarnja struktura mozga te može li se zaista to mentalno stanje locirati negdje u sustavu. Jedna intencionalna deskripcija je kompatibilna s beskonačno mnogo različitih sustava neovisno o njihovoj unutarnjoj strukturi ili dizajnu. Ovo se može povezati s višestrukom ostvarljivošću zdravorazumske psihologije koju smo spomenuli ranije (vidi odjeljak 2.1.). Događaj opisan vokabularom zdravorazumske psihologije kompatibilan je s velikim brojem fizikalnih opisa istog događaja. Stephen Stich (1990, str. 169) navodi dobar primjer za to. Imamo dva robota koja su dizajnirana da se ponašaju na isti način kao i stvarna osoba Mary. Prvi je robot funkcionalno identičan Mary, ali imaju različitu fizičku strukturu. Drugi robot se razlikuje od prvog po tome što ima drugačije kompjutacijske algoritme. No, na razini inputa i outputa je identičan prvom robotu. Stoga, iako se svi oni međusobno razlikuju po svojoj fizičkoj strukturi i dizajnu algoritama, s gledišta intencionalnog stava, Mary i oba robota su identični jer na temelju pripisivanja istih želja i vjerovanja koja pripisujemo Mary možemo uspješno predvidjeti ponašanje robota.

Postoje određena načela na temelju kojih pripisujemo vjerovanja (Dennett, 1990, str. 154). Ne možemo očekivati da ćemo upamtiti sve što naši senzorni aparati zahvaćaju. Pamtime samo one stvari koje su nam relevantne. Zato jedno od pravila za pripisivanje vjerovanja glasi da trebamo pripisati kao vjerovanja sve istine koje su relevantne za interese i želje tog sustava, a koje je sustav mogao usvojiti s obzirom na svoje iskustvo. To pravilo generalizira reducirajući ga na jedno temeljno pravilo koje glasi „pripisuj ona vjerovanja koja bi sustav trebao imati“.

Tu bi se moglo prigovoriti Dennettu da bi ovo pravilo podrazumijevalo da posjedujemo jedino vjerovanja koja su istinita. Međutim, jasno je da će svaki realni sustav imati barem neka lažna vjerovanja. To mogu biti svakodnevne zablude koje proizlaze iz toga da nešto nismo dobro vidjeli, upamtili i slično. Štoviše, ljudi često posjeduju lažna vjerovanja kao što je vjerovanje da je Zemlja ravna i slične zablude. Dennett odgovara na sljedeći način. Kada ne znamo ništa o ljudima, onda nećemo krenuti s pripisivanjem vjerovanja u očite i iracionalne zablude. Kada ne znamo ništa o ljudima, onda krećemo s pretpostavkom maksimalne racionalnosti te postupno smanjujemo kriterije racionalnosti kad bolje upoznamo osobu. To u ovom kontekstu znači da pretpostavljamo da ljudi vjeruju u sve implikacije koje njihova vjerovanja nose te da ne vjeruju u međusobno kontradiktorna vjerovanja. To bi se na prvu moglo činiti nemoguće. Svako pojedino vjerovanje može imati ogroman broj implikacija. S obzirom na to, suviše je zahtjevno očekivati da ćemo uz pripisivanje vjerovanja, pripisivati i implikacije tih vjerovanja. Kad bi to bilo tako, intencionalni stav ne bi baš bio isplativ.

Međutim, Dennett tvrdi da kad pristupamo sustavu kao racionalnom, da je dovoljno uzeti u obzir one implikacije koje su relevantne za konkretno ponašanje koje nastojimo objasniti.

Unatoč tome, Dennett smatra da ipak možemo očekivati da pravi vjerovatelji (engl. *true believers*) posjeduju uglavnom istinita vjerovanja (Dennett, 1990, str. 154). Dakako, Dennett prihvaća da ljudi mogu posjedovati lažna vjerovanja, no objašnjava da je za svako lažno vjerovanje potrebna posebna genealogija koja se temelji na posjedovanju mnogih istinitih vjerovanja. U procesu objašnjavanja kako je osoba stekla lažno vjerovanje, uvidjet ćemo da se ono temelji na nizu istinitih vjerovanja. Primjerice, osoba ima lažno vjerovanje jer joj je to rekla osoba koja je inače pouzdana, pametna, nije joj namjera prevariti druge ljude i slično. Dennett stoga podrazumijeva tzv. princip milosrđa koji je u kontekstu pripisivanja vjerovanja zagovarao Donald Davidson (1974). Principom milosrđa pripisujemo ljudima uglavnom istinita vjerovanja kako bismo uopće mogli objasniti njihovo ponašanje. Kad se susrećemo s osobom koju ne znamo, nećemo joj pripisivati većinu lažnih vjerovanja jer nećemo moći razumjeti niti objasniti njeno ponašanje. Kao prvo, pripisivanje lažnih vjerovanja osobi je kompleksnije od pripisivanja istinitih. Kada pripisujemo osobi lažno vjerovanje i svjesni smo da je ono lažno, onda joj moramo pripisati i razloge zašto posjeduje lažno vjerovanje. To znači pripisivanje dodatnih vjerovanja koja su dovela do posjedovanja lažnih vjerovanja. Kao drugo, teže je predvidjeti ponašanje osobe ako joj pripisujemo lažna vjerovanja. Ako se prvi put upoznajemo s osobom, pripisujemo joj ona vjerovanja koja pripisujemo većini ljudi na temelju iskustva koje smo do sada imali. To ne vrijedi samo za vjerovanja, već i za neke karakterne osobine.

Za želje vrijedi isto pravilo. Želje koje bi sustav trebao imati se tiču nekih želja koje svi imaju, a to je preživljavanje, hrana, odsutnost boli, udobnost i slično. Također postoje i derivirana pravila za pripisivanje želja koja glase „pripisuj želje za onim stvarima za koje sustav smatra da su dobre za njega te pripisuj želje za onim stvarima za koje sustav vjeruje da su najbolja sredstva za ostvarenje ciljeva koje želi“.

Dennett priznaje kako intencionalna strategija nije savršena upravo zbog slučajeva u kojima ljudi nisu savršeno racionalni, u kojima su umorni, zaboravljivi i slično. Također navodi i slučajeve kognitivne patologije u kojima izgleda da ljudi imaju kontradiktorna vjerovanja (Dennett, 1990, str. 160). Čini se da u takvim slučajevima intencionalna strategija ne može ponuditi odgovore na pitanje koja vjerovanja i želje pripisati osobi. Ipak, Dennett smatra da u takvim slučajevima možemo objasniti zašto intencionalna strategija ne funkcionira. Primjerice, slučaj kada osoba nije idealno racionalno jer je zaboravila nešto. Međutim, to se isto može objasniti pomoću intencionalne strategije. Osoba je možda zaboravljiva u posljednje vrijeme

jer ima puno obaveza i pod stresom je. Znamo da stres može negativno utjecati na memoriju. Stoga se čini sasvim predvidljivo da će osoba koja je određeno vrijeme izložena brojnim stresnim situacijama biti pomalo zaboravljiva. Čak i u slučajevima kognitivne patologije možemo predvidjeti ponašanje te osobe jednom kada ju bolje upoznamo i razumijemo njen način funkcioniranja.

Ponovno ističem Dennettovu (i autonomističku) tezu da kad ne znamo ništa o osobi da joj pristupamo kao idealno racionalnom pojedincu. To znači da maksimiziramo njene mogućnosti racionalnog prosuđivanja jer nemamo drugog izbora. Kada upoznamo njene karakterne osobine i njen način funkcioniranja, onda snižavamo kriterije. Primjerice, imamo osobu koja uvijek kasni na dogovore. Obično pretpostavljamo da se ljudi drže zadanih dogovora i da će doći relativno na vrijeme. Ovdje se radi o osobi koja uvijek kasni na apsolutno svaki dogovor. U takvim situacijama bilo bi poprilično nerazumno od nas primijeniti kriterije koje smo primjenjivali kad nismo poznavali tu osobu dovoljno dobro. Ono što činimo u takvim situacijama je da primjerice i mi sami zakasnimo na zadani dogovor ili kažemo osobi koja kasni raniji termin kako bi uspjela doći na vrijeme. No, ključno je da u takvim situacijama ponovno koristimo intencionalnu strategiju kako bismo predvidjeli nečije ponašanje, makar ono odstupalo od idealne racionalnosti ili nekakvih ustaljenih normi ponašanja.

Kako za sada stoje stvari, problem sučeljavanja za autonomiste nije od presudne važnosti. Objašnjenje u pučkoj psihologiji je personalno što podrazumijeva pozivanje na svrhovitost i smislenost radnji koje predvode racionalni i normativni principi. Psihološka objašnjenja na subpersonalnoj razini su mehanička i uzročna. Možda bi se moglo pomisliti da je temeljni problem što još nemamo dovoljno saznanja iz područja neuroznanosti kako bismo mogli objasniti sve fenomene i što još nismo pronašli adekvatne principe povezivanja objašnjenja na različitim razinama. Međutim, autonomisti ističu kako to uopće nije problem. Stvar je u tome da kad postavimo pitanje zašto je netko postupio na način na koji je postupio, mi očekujemo sasvim različite odgovore na personalnoj i na subpersonalnoj razini. Stoga se ne vidi mogućnost kako bi objašnjenje na subpersonalnoj razini moglo razjasniti objašnjenje na personalnoj razini.

Može se postaviti pitanje zašto autonomisti, u ovom konkretnom slučaju Dennett, toliko inzistiraju na važnosti pučke psihologije i njene posebnosti u hijerarhiji objašnjenja. Jedan od razloga je zasigurno taj što poprilično dobro funkcionira u svakodnevnim situacijama. Osim toga, čini se kao da ju koristimo automatski, bez pretjeranog razmišljanja. Intencionalna strategija ima veliki utjecaj na interakciju koju imamo s drugima, odnosno ona oblikuje naša očekivanja od drugih ljudi. Dennett smatra da je tome tako zato što je evolucija dizajnirala

ljude da budu racionalni, da vjeruju ono što bi trebali vjerovati te da žele ono što bi trebali željeti (Dennett, 1990, str. 164). Točnije, evolucijski smo se razvili kao racionalna bića koja su u stanju posjedovati skup vjerovanja i želja na temelju kojih možemo bazirati svoje postupke. Mnogi autori smatraju upitnim ovaj evolucijski argument u prilog racionalnosti ljudskih vjerovanja. Osim toga, postoje brojne kritike koje napadaju pretpostavku o racionalnosti vjerovanja i želja na koju se Dennett i ostali autonomisti dosta oslanjaju. Više riječi o tome bit će u idućem poglavlju.

5 Kritike racionalnosti

U ovom poglavlju iznijet ću nekoliko kritika ideji da zdravorazumsko psihološko objašnjenje podrazumijeva racionalnost. Prvo ću prikazati raspravu između Dennetta i Sticha. Ukratko ću predstaviti glavne kritike koje je Stich uputio Dennettovoj teoriji intencionalnog stava te odgovore kojima se Dennett branio. Navest ću i kritike Georgesa Reya koji nije kritizirao direktno Dennetta, već je iznio argumente protiv pretpostavke normativnosti kada pripisujemo intencionalna mentalna stanja ljudima. Prvo ću razmotriti jesu li njihovi argumenti ozbiljno naštetili Dennettovoj i autonomističkoj poziciji. Također će se razmotriti je li idealna racionalnost nužna za održivost intencionalne strategije te narušavaju li navedene kritike posebnost pučke psihologije. Ono na što nas ova rasprava zasigurno navodi je da ponovno razmotrimo pojam racionalnosti. Ako je idealna racionalnost kakvu predlaže Dennett, a i ostali autonomisti, neodrživa, možda je potrebno sniziti kriterije.

5.1 Kritike Dennettove teorije

Stich smatra da Dennett reducira fenomene pučke psihologije na ono što opisuje u okviru teorije intencionalnog stava kako bi ih mogao uklopiti u znanstveno viđenje svijeta. To smatra upravo zato jer Dennett kao kriterij uzima idealnu racionalnost. Takav kriterij odgovara zakonima logike i vjerojatnosti za koje Dennett smatra da ljudi slijede. No, ako prihvatimo normativnu teoriju racionalnosti, Stich smatra da nećemo moći govoriti o svim onim situacijama u kojima ne dostižemo taj ideal racionalnosti (Stich, 1990, str. 173). Stoga, Dennettova teorija ostaje nepotpuna jer ne zahvaća sve aspekte međuljudskih odnosa koje bi pučka psihologija trebala zahvaćati. Moglo bi se reći da Stich svoju kritiku iznosi na dva načina. Prvo kritizira racionalnost ljudskih vjerovanja što će potaknuti Dennetta na raspravu oko kriterija racionalnosti. Druga kritika odnosi se na Dennettovu tvrdnju da je racionalnost ljudskih vjerovanja opravdana evolucijskim razmatranjima.

Prva Stichova kritika Dennettu usmjerena je prema njegovoj tvrdnji da ljudi ne vjeruju u međusobno kontradiktorne tvrdnje te da vjeruju u sve logičke posljedice svojih vjerovanja. Stich smatra da to nije slučaj. Ljudi ne vjeruju u sve logičke posljedice svojih tvrdnji jer je jako teško izvesti apsolutno sve logičke posljedice određenog vjerovanja kojeg posjedujemo, a ljudi po neki put nisu ni svjesni koja sve vjerovanja posjeduju. U svakodnevnom životu vrlo često imamo pogrešna vjerovanja ili donosimo pogrešne zaključke na temelju ispravnih vjerovanja koja imamo. Pri tome koristimo različite isprike poput toga da krivimo druge, da smo bili

odsutni, brzopleti, zaboravni i slično. Stich smatra da u Dennettovoj teoriji intencionalnog stava nema mjesta za govor o takvim slučajevima jer uzima idealnu racionalnost kao standard.

Međutim, Dennett priznaje da intencionalna strategija ne funkcionira onako kako bi trebala svaki put upravo zbog ovakvih slučajeva kada naša prosudba nije idealna. Istina je da ljudi ne vjeruju u sve logičke posljedice svojih tvrdnji, međutim vjeruju u one koje su njima u određenom trenutku relevantne. Ipak, intencionalna strategija u takvim slučajevima i dalje funkcionira dovoljno dobro. I dalje je problematično što učestalo donosimo pogrešne zaključke što ne bi trebao biti slučaj ako prihvatimo kriterij idealne racionalnosti. Ono što želim istaknuti je da Dennett ipak spominje situacije u kojima nismo savršeno racionalni, kao što se moglo vidjeti u prethodnom poglavlju. Preostaje vidjeti koliko su te situacije uistinu problematične za Dennetta.

Georges Rey (2007) navodi slične prigovore. Smatra kako ljudi često nisu sposobni uvidjeti očite logičke posljedice svojih vjerovanja, nekonzistentni su te vjeruju u vrlo bizarne stvari koje se tiču logike, religije, fizike i drugih stvari (Rey, 2007, str. 72). Tu referira na eksperimente koje su proveli Kahneman i Tversky (vidi poglavlje 1 u ovom radu) u kojima pokazuju kako ljudi ne poznaju osnove logike niti zaključuju na taj način. Zbog toga veliki broj ljudi ne dostiže idealnu racionalnost koju i sam Dennett predlaže. S druge strane, postoje ljudske radnje za koje uopće nije ni potrebna racionalna deliberacija kako bi bile izvedene. To su tzv. minimalne radnje kao što je češanje i vezivanje vezica, a one ipak jesu intencionalne i možemo biti odgovorni za njih. Također postoje i aracionalne radnje kao što su udaranje u vrata od ljutnje, skakanje od sreće i slično. Takve radnje ne objašnjavamo na način da je racionalno da to netko učini kako bi postigao određeni cilj. Takve radnje nemaju konkretnog cilja, a čak nisu ni učinjene sa svrhom da pokažemo svoju emociju, već ih činimo u afektu bez ikakvog razmišljanja o njima. Naime, ako netko kojim slučajem ne udari u vrata dok je ljut, nećemo reći da je osoba iracionalna jer je izostala određena reakcija.

Rey smatra da korištenje intencionalnog opisa ne bi trebalo biti usmjereno samo na racionaliziranje naših radnji, već bi trebalo objasniti cijeli niz radnji koje nisu racionalne (Rey, 2007, str. 73). Dakle, kao i Stich, ukazuje na čestu iracionalnost ljudskih vjerovanja pa ostaje pitanje kako racionalnost može biti konstitutivna za objašnjenje mentalnih stanja i radnji ako toliko često kršimo norme racionalnosti. Osim toga, vidjeli smo da postoje radnje koje činimo svakodnevno, a koje nećemo okarakterizirati kao racionalne niti iracionalne. Tu se postavlja pitanje dosega Dennettove intencionalne strategije. Čini se da se on suviše fokusira na vjerovanja i želje koje bi trebale voditi cijeli naš društveni život. Rey je ovdje pokazao cijeli niz radnji za čije izvođenje nam nije potrebno korištenje racionalnih normi.

Iduća kritika usmjerena je na Dennettov stav prema racionalnim željama. Dennett ih je definirao kao one želje koje bi sustav trebao imati. Stich (1990, str. 174) navodi kritike kroz nekoliko primjera. Smith ima alergiju na čokoladu od kojih na tjedan dana dobije bolne plikove po koži. No, on jako želi jesti čokoladu, stoga ju kupi i pojede. Brown kao hobi ima skupljanje paukova od kojih nema nikakvu vrijednost niti za njih smatra da su jako lijepe životinje. On odluči skupiti rijetku vrstu pauka koja se može naći samo u toplim krajevima. Brown ne voli jako toplo vrijeme, ali bez obzira na to, on odluči provesti godišnji hvatajući pauka. Stich smatra kako su ovo primjeri iracionalnih želja te da se ne može reći kako su te želje zaista ono što bi sustav trebao željeti. Dennettova intencionalna strategija podržava samo one želje koje bi sustav trebao imati, stoga u okviru Dennettove teorije, mi ne bismo mogli reći da Brown želi pauka ili da Smith želi čokoladu.

Dennett nudi sljedeći odgovor na ove kritike. Kad se pokaže da su se naša predviđanja na temelju nečijih vjerovanja i želja pokazala pogrešnima, mi prvo nastojimo napraviti neke prilagodbe u vjerovanjima i željama tog intencionalnog sustava (Dennett, 1978). Te prilagodbe se sastoje u tome da uzmemo u obzir da osoba nije čula ili vidjela određenu informaciju, da ne razumije dobro jezik kojim govorimo, da dolazi iz druge kulture u kojoj vrijede drugačija pravila i slično. No, u takvim slučajevima i dalje koristimo intencionalni stav. Ova tvrdnja se nadovezuje na činjenicu da se i lažna vjerovanja temelje na mnogo istinitih vjerovanja. Pripisivanje lažnih vjerovanja i želja također podrazumijeva racionalnost i mogućnost korištenja intencionalne strategije. Kao što je već navedeno u prethodnom poglavlju, svako lažno vjerovanje ima posebnu genealogiju. Dakle, Dennett priznaje mogućnost pogreške. Međutim, nju je moguće opravdati koristeći intencionalni stav.

Stich se pak ne slaže s Dennettom. On smatra kako nam nije intuitivno da radimo prilagodbe nečijih vjerovanja i želja, nego nam je prva pomisao kako je osoba napravila grešku u svom rasuđivanju. Stich (1990, str. 177) navodi sljedeći primjer. Dječak na štandu prodaje limunadu koju mi odlučimo kupiti. On nam ne vrati točan ostatak novca koji je dužan. Na primjer, umjesto kune nam vrati 50 lipa. Međutim, nećemo pomisliti u tom trenutku kako on ima vjerovanje da primjerice jedna kuna sadrži 50 lipa umjesto 100, već pomislimo kako mu baš ne ide zbrajanje i oduzimanje. Odnosno, pomislimo kako je napravio grešku u svom rasuđivanju. Ne pomislimo kako smo mi nešto krivo interpretirali ili zaboravili uzeti u obzir, već kako druga osoba donosi pogrešne zaključke.

Dennett priznaje da ne bismo mogli predvidjeti takvu grešku jer rijetko ili gotovo nikad ljudi ne predviđaju konkretne greške u svakodnevnom životu kao što je ova (Dennett, 1990, str. 185). Dakle, ako ga ne poznamo, ne možemo predvidjeti da će dječak napraviti grešku u

računanju i vratiti nam pogrešan iznos, ali možemo predvidjeti kako će se ponašati nakon što mu ukažemo na grešku koju je počinio. Dennett se pita koju je točno grešku dječak počinio i tu možemo zamisliti više različitih scenarija o tome koja vjerovanja on posjeduje i na temelju kojih vjerovanja je izveo zaključak da nam je vratio točan iznos. Bez obzira na scenarij koji imamo, dječak i dalje ima jedno pogrešno vjerovanje u skupu istinitih vjerovanja te zatim još neka pogrešna vjerovanja koja su izvedena iz tog prvotnog pogrešnog vjerovanja. Stoga to nije slučaj iracionalnosti, već je to slučaj u kojem racionalan djelatnik ima jedno pogrešno vjerovanje za koje postoji posebna genealogija. Taj slučaj nije uopće problematičan za Dennetta jer kao što smo ranije vidjeli, Dennett dopušta posjedovanje lažnih vjerovanja za koje je moguće objasniti zašto ih određena osoba posjeduje.

Dennett pokušava detaljnije razmotriti kako uopće možemo pripisati nekome lažno vjerovanje. Odnosno, pita se zašto moramo naći opravdanje i posebnu genealogiju za to lažno vjerovanje kao što je to vjerovanje kod dječaka da nam je vratio dobar iznos. Traži se od nas da pronađemo korake u zaključivanju koji su doveli do lažnog vjerovanja. Prema Dennettu, korake u dolasku do lažnog vjerovanja ne možemo nazvati zaključivanjem ili inferencijom jer inferencija podrazumijeva razloge, a ljudi ne čine grešku s razlogom (Dennett, 1990, str. 187). To ne znači da lažno vjerovanje nije ni na čemu utemeljeno. Dječakovo vjerovanje da je vratio točan iznos temeljeno je na pogreški u percepciji između iznosa kojeg mu mi dajemo i iznosa kojeg on nama vraća. Stoga ovaj primjer za Dennetta nije kontroverzan te zaključuje kako je dječak racionalan, ali je napravio grešku. Nakon što mu je bilo ukazano da je počinio grešku, dječak nije inzistirao da je i dalje u pravu, već ju je odmah ispravio.

Ovo je potaknulo Dennetta da analizira situacije slične ovom primjeru gdje greška proizlazi iz toga da smo nešto zaboravili, ignorirali, previdjeli i slično. Pita se kako je moguće da mi zaboravimo ili ignoriramo nešto, a da to činimo svjesno? (Dennett, 1990, str. 189) Mi toga nismo direktno svjesni dok činimo određenu grešku, već prilikom samorefleksije na događaj koji se zbio objašnjavamo kako smo nešto zaboravili ili kako nešto nismo primijetili. Jednako tako dječak koji prodaje limunadu u trenutku kad nam vraća pogrešan iznos nije svjestan u potpunosti što čini.

S obzirom na odgovore koje je Dennett ponudio, i dalje ostaje problem kako karakterizirati racionalnost. Stich s primjerom dječaka i limunade objašnjava da nam nije intuitivno raditi prilagodbe kako bismo izbjegli reći da je osoba napravila grešku. Dennett se u svom odgovoru fokusira na nešto drugo. On pojašnjava tim primjerom kako su greške u njegovoj teoriji moguće i priznaje da je dječak napravio grešku. Možda taj primjer zaista nije

problematičan za Dennettovu teoriju, ali izgleda kao da Stich i Dennett govore o različitim problemima.

Druga vrsta kritike napada Dennettov argument kojim tvrdi da je evolucija kod ljudi poticala racionalna vjerovanja i želje. Dennett tvrdi da prirodna selekcija favorizira one kognitivne procese koji pridonose stvaranju istinitih vjerovanja (Dennett, 1978; vidi također McKay i Dennett 2009). Stich se ne slaže. Prirodna selekcija favorizira ona vjerovanja koja stvaraju selektivnu prednost. Postoje mnogi slučajevi u kojima su lažna vjerovanja korisnija od istinitih. Stich navodi primjer u kojem određeni organizam previše generalizira koja hrana nije jestiva (Stich, 1990, str. 177). Ako je konzumiranje određene hrane izazvalo određenu bolest, organizam može početi izbjegavati svu hranu koja nalikuje toj. Pogrešno je vjerovanje da će sva takva hrana imati isti efekt, ali je za preživljavanje organizma bolje imati takva lažna vjerovanja.

Ljudevit Hanžek (2011) ima slične prigovore tezi da je posjedovanje istinitih vjerovanja donijelo evolucijsku prednost vrsti koja ih je posjedovala. Neistinita vjerovanja mogu donijeti evolucijsku prednost ukoliko su korisna za preživljavanje. Za to navodi sljedeći primjer (Hanžek, 2011, str. 420). Određena vrsta X živi u okolišu u kojem ima jako puno crvenih predmeta. Ti crveni predmeti uključuju druge životinje, među kojima su i grabežljivci te uključuje i hranu. Ta crvena hrana nije nužna za njihovo preživljavanje jer u tom okolišu postoji dostatna količina druge vrste hrane. Ono što je bitno je da među tim crvenim predmetima postoji grabežljivac G koji je jako opasan za opstanak vrste X. Vrsta X može posjedovati dvije vrste vjerovanja. Prvo vjerovanje glasi: „Samo oni crveni predmeti koji su pripadnici vrste G su opasni“ (Hanžek, 2011, str. 420). Drugo vjerovanje je sljedeće: „Svi su crveni predmeti opasni“ (Hanžek, 2011, str. 420). Prvo vjerovanje je istinito, dok je drugo lažno. Međutim, nije jasno na koji bi način prvo vjerovanje donijelo veću evolucijsku prednost od drugog vjerovanja. Možemo razmotriti situaciju u kojima pripadnici te vrste pogrešno percipiraju predmete. Primjerice, vide da se pred njima nalazi neki crveni predmet, ali ne mogu razlučiti radi li se o grabežljivcu G ili nekom drugom crvenom predmetu. Pripadnici vrste koji posjeduju drugo vjerovanje prema kojemu su svi crveni predmeti opasni će pobjeći u ovoj situaciji. Pripadnici vrste koji posjeduju prvo vjerovanje neće pobjeći jer vjeruju da se pred njima ne nalazi G, već neki bezazleni crveni predmet. Prema tome, pripadnici vrste koji posjeduju lažno vjerovanje će u ovom slučaju imati veću evolucijsku prednost u odnosu na one koji posjeduju istinita vjerovanja.

Ovim primjerima se ne želi reći da su pripadnici vrste koji su posjedovali samo neistinita vjerovanja o svojoj okolini na neki čudan način stekli evolucijsku prednost i

preživjeli. Cilj je bio pokazati kako pripadnici određene vrste koji imaju manje istinitih, a više neistinitih vjerovanja od pripadnika neke druge vrste mogu biti u evucijskoj prednosti u odnosu na tu vrstu (Hanžek, 2011, str. 422). Dakle, moguće je djelovati na način koji ispunjava naše ciljeve, a da vjerovanja na temelju kojih djelujemo nisu istinita. U nastavku ćemo vidjeti što to implicira.

5.2 Što znači biti racionalan?

Ove kritike navode Dennetta da razmotri koji kriterij racionalnosti bi trebalo uzeti u obzir. Kriterij koji je zastupao do sada bila je idealna racionalnost. Ona podrazumijeva da postoje određeni normativni principi koji vode naše razmišljanje i da su ljudi u stanju slijediti te norme. One se odnose na logičke i probabilističke zakone koje su primjerice Kahneman i Tversky testirali u svojim eksperimentima. Osim toga, pretpostavlja se da su ljudi sposobni izvesti sve logičke posljedice svojih vjerovanja te da imaju međusobno konzistentan i koherentan skup želja i vjerovanja. Osim ovih normi za koje se pretpostavlja da vode naše razmišljanje, čini se da Dennett pod pojam racionalnosti uzima i ponašanje koje za cilj ima ostvarenje naših interesa i želja. Takvo ponašanje možda ne mora nužno zadovoljiti sve norme koje bi racionalni pojedinac morao slijediti, kao što je i vidljivo u kritikama Dennettove evucijske teze u prilog racionalnosti. Čini se da Dennett od početka uzima u obzir više od jednog kriterija racionalnosti iako ih on nastoji svesti pod jedan kriterij. Pitanje je koji kriterij primijeniti kako bismo mogli uspješno koristiti intencionalnu strategiju.

Odgovor na to pitanje nije tako jednostavan i tu samo u okviru filozofije postoje brojne rasprave. Primjerice, Rey smatra da ne postoji dogovor oko toga koje norme trebamo uzeti u obzir kada govorimo o ljudskoj racionalnosti (Rey, 2007, str. 71). Nije lako odrediti što je racionalno da pojedinac vjeruje. Neki ljudi imaju visok standard potvrde i provjeravanja određenog vjerovanja, dok neki imaju niži standard i prije će prihvatiti određeno vjerovanje kao istinito. Rey smatra da to ne bi trebalo značiti da je jedna osoba manje racionalna od druge (Rey, 2007, str. 71). Čak i ako se dogovorimo oko normi, ostaje nejasno na koji način ih treba primijeniti na ljude. Treba li ih primijeniti samo na vjerovanja ili i na ostala intencionalna stanja? Treba li racionalnost primjenjivati samo u slučajevima kada su ljudi fokusirani? Vidjeli smo da pojedinci često rade greške u svom rasuđivanju kad su umorni, nefokusirani i slično. Ovo su samo neka od pitanja koja prema Reyu ostaju otvorena.

Sada možemo razmotriti dva različita kriterija racionalnosti i vidjeti koji kriterij bi bio održiv za Dennetta. Obično se u literaturi raspravlja o epistemičkoj i instrumentalnoj racionalnosti. „Epistemička racionalnost je racionalnost vjerovanja, dok je instrumentalna

racionalnost racionalnost djelovanja“ (Hanžek, 2011, str. 411). Što to točno podrazumijeva? Kada govorimo o epistemičkoj racionalnosti, onda obično referiramo na istinitost vjerovanja. Odnosno, osoba je epistemički racionalna ako posjeduje uglavnom istinita vjerovanja. S obzirom da ovakva formulacija može implicirati potpunu nepogrešivost subjekta u njegovom spoznavanju vanjskog svijeta, bolje je uzeti u obzir sljedeću formulaciju: „Epistemički je racionalno vjerovati samo u sudove za koje imamo dobre dokaze“ (Hanžek, 2011, str. 412). Prema tome, epistemički racionalno može biti i neistinito vjerovanje ako primjerice ja imam dobre razloge vjerovati osobi koja mi je dala pogrešnu informaciju. S druge strane, ja mogu ispraviti to vjerovanje ako nađem bolje dokaze, primjerice ako se sama uvjerim da je to vjerovanje neistinito. S druge strane, „instrumentalno je racionalno činiti ono što će pomoći ostvarenju naših ciljeva i želja“ (Hanžek, 2011, str. 413). Primjerice, ako je moj cilj izgubiti na težini, onda je instrumentalno racionalno od mene jesti zdravo i redovito vježbati, dok bi bilo instrumentalno iracionalno svakodnevno ručati u *fast food* restoranima i slabo se kretati.

Vrlo često se ove dvije vrste racionalnosti međusobno nadopunjuju. U ranije navedenom primjeru gdje je cilj gubitak tjelesne težine, epistemički je iracionalno imati vjerovanje da sam izgubila na težini ako nisam počinila određene korake kako bi taj cilj ispunila. S druge strane, postoji puno situacija u kojima su te dvije vrste racionalnosti u sukobu. Hanžek (2011, str. 414) navodi sljedeći primjer. Imamo situaciju u kojoj student dolazi na ispit kod jako strogog profesora. Student ima neistinito vjerovanje da profesor nije strog i da će proći ispit bez problema. Iako je to vjerovanje neistinito, instrumentalno je racionalno vjerovati u njega. Jer ako ima takvo vjerovanje, onda će opuštenije učiti za ispit i biti pod manje stresa na ispitu te će samim time imati veće šanse za prolazak. Međutim, s gledišta epistemičke racionalnosti, takvo vjerovanje je iracionalno. Postoji dobra dokazna građa na temelju koje student ne bi trebao imati takvo vjerovanje. Dakle, imamo situaciju u kojima nam neistinito vjerovanje pomaže u ostvarenju određenog cilja. Ovaj primjer je sličan primjerima iz evolucije kojima se kritizira Dennettov stav da smo se evolucijski razvili kao racionalna bića koja vjeruju ono što bi trebala vjerovati, odnosno da evolucijski proces favorizira posjedovanje istinitih vjerovanja.

Na temelju toga bi se moglo zaključiti da Dennett osim instrumentalne racionalnosti, često govori i o epistemičkoj racionalnosti. Koristeći intencionalnu strategiju mi predviđamo nečije ponašanje na temelju vjerovanja i želja koje im pripisujemo. Pretpostavljamo da će njihovo ponašanje imati određeni cilj, a to je zadovoljenje određenih želja. To bi bio primjer instrumentalne racionalnosti. Međutim, koristeći intencionalni stav, mi ljudima pripisujemo i vjerovanja koja su uglavnom istinita, pretpostavljamo da su sposobni izvoditi logičke

posljedice tih vjerovanja te pretpostavljamo da imaju međusobno konzistentan skup vjerovanja. Između ostalog, pretpostavljamo da za njihov skup vjerovanja vrijedi princip deduktivne zatvorenosti. Pod pojmom deduktivne zatvorenosti podrazumijeva se logički princip koji glasi: Ako S zna da p i ako S zna da p implicira q, onda S zna da q (Stine, 1976, str. 249). Kad je skup nekih propozicija deduktivno zatvoren, to znači da je moguće samo na temelju postojećih propozicija deduktivno izvesti nove propozicije. To bi bila epistemička racionalnost. Obje vrste racionalnosti su normativne. One govore o tome kako bi ljudi trebali razmišljati i kako bi se trebali ponašati, a ne kako se uistinu ponašaju. Govore o normama koje vode racionalno razmišljanje i normama koje je potrebno zadovoljiti kako bi se ostvarili određeni ciljevi. Čini se da Dennett pretpostavlja da osoba mora biti i epistemički i instrumentalno racionalna kako bi korištenje intencionalne strategije bilo uspješno. No, vidjeli smo na primjerima da to ne mora biti tako. Po neki put nam koristi imati lažno vjerovanje, odnosno da smo epistemički iracionalni kako bismo lakše ispunili svoje ciljeve.

Zbog ranije navedenih kritika, Dennett polako odstupa od idealne racionalnosti tvrdeći da su greške u rasuđivanju sastavni dio korištenja intencionalne strategije. Ako više nemamo kriterij idealne racionalnosti, koji kriterij bi trebalo primijeniti?

Dennett uviđa da na koji god način okarakterizira racionalnost, nalazi se u problemu. Ukoliko kaže da je racionalnost logička konzistentnost i deduktivna zatvorenost, onda je to prestrogi kriterij koji propada kad uzmemo u obzir mnoge situacije iz svakodnevnog života. Ukoliko kaže da racionalnost čini ono što nam je evolucija podarila, onda ponovno postoje protuprimjeri gdje evolucija favorizira iracionalno ponašanje.

Dennett se odlučio ne izreći jasno što podrazumijeva pod racionalnosti, ali i dalje smatra kako je njena pretpostavka važna za njegovu poziciju (Dennett, 1990, str. 192-193). Umjesto toga, objašnjava što racionalnost nije. Odbacuje deduktivnu zatvorenost i logičku konzistentnost kao temelje racionalnosti. Nakon toga razmatra svoje evolucijske argumente za racionalnost. Dennett ne želi definirati racionalnost na temelju toga što nam je evolucija dala, ali i dalje smatra da je veza između evolucije i racionalnosti snažna. Bez obzira na pojedine rijetke slučajeve, prirodna selekcija garantira da će organizam imati većinu racionalnih vjerovanja te će imati većinu racionalnih strategija za pripisivanje vjerovanja. Zato Dennett ovdje odbacuje koncept logičke racionalnosti i slaže se kako je po neki put racionalno imati kriterij zadovoljivosti, odnosno kako je bitnije zadovoljiti minimalne uvjete za postizanje određenog cilja, nego slijediti nužno kanone logike. Bolje je po neki put pogriješiti, nego da nam jedini cilj bude da izbjegnemo pogrešne zaključke. Dakle, nije jedini cilj racionalnog ponašanja zadovoljiti određene epistemičke norme.

Čini se dakle da Dennett smatra kako je po neki put dopustivo odstupati od ideala racionalnosti. Dennett također tvrdi da kad razmatramo predteorijski koncept racionalnosti, pouzdajemo se u naše zajedničke intuicije o tome što ima smisla. Mislim da time Dennett nije uspio odgovoriti na Stichove kritike. Jasno tvrdi da odustaje od logičke konzistentnosti i deduktivne zatvorenosti, a nije više toliko siguran u svoje evolucijske argumente za racionalnost nakon što mu je Stich pokazao da to baš nije tako. Samim time što ne želi jasno reći što smatra pod pojmom racionalnosti, izgleda kao da odustaje od pokušaja odgovora na Stichove prigovore. Na koji god način da ju okarakterizira, postoji protuargument na koji očito nema odgovor. Izgleda da ide prema drugačijem modelu racionalnosti, odnosno minimalnoj racionalnosti iako to eksplicitno ne tvrdi pa je upitno koliko bi se složio s time.

Mislim da je Dennett mogao reći da prihvaća instrumentalnu racionalnost, a da odbacuje kriterij epistemičke racionalnosti. Kako bi zadovoljili svoje ciljeve, nije nužno da uvijek pratimo sve norme racionalnog ponašanja kojeg nameće epistemička racionalnost. Kod instrumentalne racionalnosti se podrazumijeva da imamo barem neka istinita vjerovanja jer u protivnom ne bismo mogli zadovoljiti svoje želje i ciljeve. Stoga umjesto idealne racionalnosti, mogao bi se prihvatiti kriterij minimalne racionalnosti koji je nužan i za instrumentalno racionalno ponašanje.

5.3 Kriterij minimalne racionalnosti

Mislim da bi prihvaćanje ideje minimalne racionalnosti moglo pomoći Dennettu da odgovori na dane kritike. Čini se da Dennett odbacuje idealnu racionalnost i da ide prema kriteriju zadovoljivosti, odnosno da podrazumijeva barem minimalnu racionalnost kad već ne može u potpunosti odbaciti pretpostavku racionalnosti za svoju teoriju. No, kako on to nije rekao eksplicitno, ne mogu sa sigurnošću tvrditi da bi on zastupao takvu poziciju. Ipak, mislim da bi prihvaćanje minimalne racionalnosti pomoglo Dennettu u očuvanju njegove teorije. U nastavku ćemo objasniti što je minimalna racionalnost.

Christopher Cherniak (2001) zagovara teoriju minimalne racionalnosti upravo iz razloga jer su ljudi ograničena bića koja posjeduju ograničene kognitivne kapacitete te zbog toga nije uvjerljivo ljudima pripisivati idealnu racionalnost. Cherniak uzima minimalni uvjet racionalnosti na način da se očekuje da činitelj poduzme barem neke od očigledno ispravnih radnji na temelju određenog skupa vjerovanja i želja. On to formulira na sljedeći način: „Ako A posjeduje određeni skup želja-vjerovanja, A će izvesti neke, ali ne nužno sve ispravne zaključke iz skupa vjerovanja koja su mu očigledno prikladna“ (Cherniak, 2001, str. 176). A bi trebao biti u mogućnosti izvesti barem neke od ispravnih zaključaka koji su mu potrebni

kada odabire određenu radnju. Stoga Cherniak dodaje i zahtjev minimalne dedukcije koji glasi: „A treba uspjeti u izvođenju nekih od očigledno prikladnih i ispravnih zaključaka koje poduzima“ (Cherniak, 2001, str. 178). Pod takvim logičkim zaključcima, Cherniak podrazumijeva *modus ponens* u njegovoj najjednostavnijoj mogućoj varijanti. Navodi sljedeći primjer: Ako kiša pada, nasip će se srušiti. U trenutku kad se osoba A nalazi ispod nasipa, počne padati kiša. Ako ta osoba ne može zaključiti na temelju te dvije premise da će se nasip srušiti te sukladno tome djelovati na način da se skloni od nasipa, onda nije jasno da joj uopće možemo pripisati ta vjerovanja. Inferencija se čini toliko relevantnom i bazičnom da nije jasno da osoba može imati takva vjerovanja, a da ih najčešće ne poveže.

Cherniak također navodi i uvjet minimalne konzistentnosti koji glasi: „Ako A posjeduje određeni skup želja-vjerovanja, tada će A, ako se pojavi bilo kakva nedosljednost u skupu vjerovanja, ponekad ukloniti neke od njih“ (Cherniak, 2001, str. 182). Ovaj uvjet se također odnosi na neke eksplicitne nedosljednosti. Ljudima je uglavnom teško prepoznati da imaju nekonzistentnost u svom skupu vjerovanja i želja.

S ovakvim opisom racionalnosti čini mi se da Cherniak odgovara na kritike koje su upućene racionalnosti ljudskih vjerovanja i želja. Definirao je racionalnost u terminima logičkih pravila, deduktivne sposobnosti i slično. No, ne smatra da su ljudi uvijek sposobni koristiti sva logička pravila. Dopušta situacije u kojima ljudi ne vjeruju u sve logičke posljedice svojih tvrdnji, u kojima nemaju samo konzistentna vjerovanja u svom skupu vjerovanja i u kojima nisu u stanju izvesti zaključke koje idealna racionalnost nalaže da bi trebali izvesti. Dennettovo gledište idealne racionalnosti bi nam moglo pomoći kad prvi put pristupamo nekoj osobi o kojoj ne znamo ništa. Jednom kad upoznamo nekoga shvatimo način na koji ta osoba funkcionira i shvatimo da mu ne možemo pristupati s gledišta idealne racionalnosti. Cherniak prihvaća da ljudi rade pogreške vrlo često i da je to dio naše svakodnevice. Čak navodi da prihvaćanje idealizirane racionalnosti uvelike ograničava prediktivnu moć kognitivne teorije. Dakle, teorija idealne racionalnosti prema Cherniaku nije uopće primjenjiva na stvarne ljude.

Ljudi imaju ograničene sposobnosti i ograničene resurse i nerealno je očekivati da će u svakom trenutku paziti da su im sva vjerovanja konzistentna, da vjeruju u logičke posljedice svojih vjerovanja, da ispravno koriste logička pravila i slično. Ljudi ne moraju biti savršeno racionalni kako bi uspjeli u životu. Određena doza racionalnosti nam ipak treba kako bismo uopće mogli objasniti ljudsko ponašanje. No, ne treba nam idealna racionalnost, već je minimalna racionalnost sasvim dovoljna kako bismo to činili uspješno. Mislim da bismo mogli koristiti intencionalnu strategiju uspješno pretpostavljajući da su ljudi barem minimalno racionalni. Ako zadržimo idealnu racionalnost, onda nam intencionalna strategija nije toliko

korisna koliko Dennett tvrdi da jest niti nam je njeno korištenje toliko jednostavno i intuitivno. Stoga bi minimalna racionalnost mogla pomoći Dennettu da spasi svoju teoriju.

6 Zaključak

Moglo bi se reći da tema racionalnosti u ovom radu nije obrađena na standardni način. Nije mi bio cilj definirati što točno racionalnost jest i imati raspravu o tome jesu li ljudi racionalni. Glavna tema rada bila je pučka psihologija, odnosno Dennettova teorija intencionalnog stava kao jedan konkretan primjer pučke psihologije. Cilj mi je bio razmotriti kakvu ulogu racionalnost ima u jednoj takvoj vrsti objašnjenja. Alate pučke psihologije koristimo svakodnevno ne razmišljajući previše o tome. Pretpostavljamo da su ljudi s kojima komuniciramo svakodnevno racionalni pojedinci ne propitujući što to točno podrazumijeva. Čak i kad nam netko ukaže na sistematične greške koje se javljaju u ljudskom rasuđivanju, to nas neće natjerati da drastično promijenimo svoj odnos prema njima. To je zato jer pučka psihologija funkcionira dovoljno dobro da nismo primorani tražiti neki alternativni oblik snalaženja u društvu. Na filozofima je da postavljaju pitanja zašto je tome tako.

Za polazišnu točku rasprave bilo je prikladno ukazati na problem sučeljavanja koji je zapravo temeljni problem filozofije psihologije. S jedne strane imamo zdravorazumsko poimanje psiholoških pojava koje funkcioniraju dovoljno dobro u praksi. S druge strane imamo objašnjenje u terminima kognitivnih mehanizama, aktivacije živčanih stanica i tome slično. Ova druga vrsta objašnjenja produbljuje naše znanje o načinu na koji funkcioniraju psihološke pojave, međutim to čini na razini fizikalne strukture mozga. Postavilo se pitanje koji je onda točno odnos objašnjenja koje je u potpunosti personalno i fokusirano na razloge koje pojedinac ima za ponašanje i objašnjenja koja govore o mehanizmima koji upravljaju procesima na podosobnim razinama. Složila sam se autonomistima da ove dvije vrste objašnjenja jednostavno ne možemo staviti u neki odnos koji će ih povezati. Međutim, na to ne treba gledati kao na nekakav neuspjeh. Ove dvije vrste objašnjenja jednostavno govore o različitim stvarima. Koliko god da istražujemo živčani sustav, to nam neće pomoći u boljem razumijevanju razloga za nečije djelovanje.

Ključan dio pučke psihologije je upravo njen normativni karakter. Upravo je taj dio najviše problematičan kad govorimo o povezivanju različitih razina objašnjenja. Tokom rada sam pokazala kako nije sasvim moguće povezati vokabulare i naći odgovarajuće principe premošćivanja između različitih vrsta objašnjenja, onako kako je to primjerice moguće u fizici. Zbog toga smatram da je autonomija pučke psihologije u odnosu na druge vrste objašnjenja očuvana.

Drugi dio rasprave ticao se uloge racionalnosti u pučkoj psihologiji. Tu problematiku razmotrila sam unutar Dennettove teorije intencionalnog stava. Kriterij racionalnosti koji je uzet kao polazišna točka u raspravi bio je kriterij idealne racionalnosti, odnosno ono što se podrazumijeva pod *standardnom slikom racionalnosti*. Već na samom početku rada navela sam primjere iz psihologije koji ukazuju na ozbiljne greške koje ljudi čine svakodnevno u svom rasuđivanju. U posljednjem poglavlju sam navela kritike koje dolaze od strane filozofa, koji poput nekih psihologa ukazuju na greške koje naizgled narušavaju *standardnu sliku racionalnosti*.

Uglavnom sam se složila s navedenim kritikama i pokušala razmotriti blaži kriterij racionalnosti. U konačnici sam se opredijelila za kriterij minimalne racionalnosti. Taj kriterij ne odbacuje u potpunosti logiku kao temelj racionalnosti. I dalje se podrazumijeva da će naša vjerovanja biti međusobno konzistentna i da smo ipak u stanju slijediti bar neka logička pravila. U svakodnevnom životu često slijedimo logička pravila, a da toga nismo ni svjesni. Kad smo stavljeni u izoliranu situaciju u kojoj moramo riješiti zadatak koji od nas zahtijeva da eksplicitno i svjesno primijenimo logičko pravilo, onda često griješimo. Stoga ne moramo na temelju eksperimenata provedenih u nekim izoliranim uvjetima zaključiti da su ljudi iracionalni.

Kriterij minimalne racionalnosti ostavlja prostor za moguće greške koje pojedinci čine u svom rasuđivanju. Kad koristimo intencionalnu strategiju i dalje pretpostavljamo da su pojedinci čije ponašanje interpretiramo racionalni, samo smo snizili kriterije na način da očekujemo određene greške. One su sastavni dio našeg zaključivanja i zapravo je razumno očekivati ih. Čak štoviše, iracionalno je očekivati nepogrešivost u svakom trenutku i kad bismo to primjenjivali na stvarne ljude, jako teško bismo mogli interpretirati njihovo ponašanje. Stoga intencionalna strategija ima više smisla kad prihvatimo mogućnost grešaka u rasuđivanju. Čini mi se da je i Dennett krenuo u sličnom smjeru sa svom argumentacijom, samo nije to u potpunosti eksplicirao.

Ovime ne želim reći da je jedini istinski kriterij racionalnosti ovaj kriterij minimalne racionalnosti. Jedino što želim reći je da je taj kriterij bolji i primjenjiviji unutar pučke psihologije od *standardne slike racionalnosti* koja se koristila do sad. U okviru neke druge rasprave, možda će neki drugi kriterij racionalnosti presuditi. Kad govorimo o djelovanju na temelju vjerovanja i želja koje posjedujemo, kriterij minimalne racionalnosti je sasvim zadovoljavajući. Uostalom, bez obzira na greške koje činimo, pučka psihologija nam je i dalje korisno oruđe za interpretiranje ponašanja drugih pojedinaca.

LITERATURA

- Aristotel (1988). *Metafizika*. Prev. T. Ladan. Zagreb: Globus: Liber.
- Baddeley, A. D. i Hitch, G. J. (1974). Working Memory. U: G. Bower (ur.) *The Psychology of Learning and Motivation*. 8, str. 47-89. New York: Academic Press.
- Bermúdez, J. (2005). *Philosophy of Psychology: A Contemporary Introduction*. New York: Routledge.
- Bermúdez, J. (ur). (2006). *Philosophy of Psychology: A Contemporary Readings*. New York: Routledge.
- Brentano, F. (1874). *Psychology From an Empirical Standpoint*. Routledge.
- Cherniak, C. (2001). Minimalna racionalnost. U: N. Miščević i N. Smokrović (ur). *Računala, mozak i ljudski um*, str. 170-193. Rijeka: Izdavački centar Rijeka
- Davidson, D. (1969) Actions, Reasons and Causes. *Journal of Philosophy*, 60, 685–700.
- Davidson, D. (1970) Mental Events. U: L. Foster i J. Swanson (ur). *Experience and Theory*, str. 207-227. Amherst, MA: University of Massachusstes Press.
- Davidson, D. (1974). Psychology as Philosophy. U: S. C. Brown (ur). *Philosophy of Psychology*, str. 41-52. Harper & Row.
- Dennett, D. (1971). Intentional Systems. *Journal of Philosophy*, 68: 87–106.
- Dennett, D. (1978). *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Montgomery: Bradford Books.
- Dennett, D. (1990). True Believers: The Intentional Strategy and Why it Works. U: W. G. Lycan (ur). *Mind and Cognition: A Reader*, str. 150-167. Oxford: Blackwell
- Dennett, D. (1990). Making Sense of Ourselves. U: W. G. Lycan (ur). *Mind and Cognition: A Reader*, str. 184-198. Oxford: Blackwell.
- Dennett, D. (2006). Personal and Sub-personal Levels of Explanation. U: J. Bermúdez (ur). *Philosophy of Psychology: Contemporary Readings*, str. 17-21. New York: Routledge.
- Drayson, Z. (2012). The Uses and Abuses of the Personal/Subpersonal Distinction. *Philosophical Perspectives*. 26(1), 1-18.
- Fodor, J. (1974). Special Sciences (Or: The Disunity of Science as a Working Hypothesis). *Synthese*, 28(2), 97-115.
- Hanžek, Lj. (2012). Epistemička i instrumentalna racionalnost. *Filozofska istraživanja*. 32(3-4), 411-425.

- Hempel, C. G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: The Free Press.
- Hornsby, J. (1980–81). Which Mental Events are Physical Events? *Proceedings of the Aristotelian Society*. 81, 73–92.
- Kahneman, D. (2013). *Misliti brzo i sporo*. Prev. Z. Pavić. Zagreb: Mozaik knjiga.
- McDowell, J. (1985). Functionalism and Anomalous Monism. U: E. Lepore i B. P. McLaughlin (ur). *Action and Events*, Oxford: Blackwell.
- McIntyre, R. i Woodruff Smith, D. (1989). Theory of Intentionality. U: J. N. Mohanty i W. R. McKenna (ur.) *Husserl's Phenomenology: A Textbook*, str. 147-179. University Press of America
- McKay, R. i Dennett, D. (2009). The Evolution of Misbelief. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(6), str. 493-561.
- Marr, D. (1980). Visual Information Processing: The Structure and Creation of Visual Representations. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. 290(1038), 199-218.
- Marr, D. (2006). Vision. U: J. Bermúdez (ur). *Philosophy of Psychology: Contemporary Readings*, str. 385-406. New York: Routledge.
- Miščević, N. (1990). *Uvod u filozofiju psihologije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Miyazono, K. i Bortolotti, L. (2021). *Philosophy of Psychology: An Introduction*, Cambridge: Polity Press.
- Rey, G. (2007). Resisting Normativism in Psychology. U: B. P. McLaughlin i J. Cohen (ur). *Contemporary Debates in Philosophy of Mind*, str. 69-84. Blackwell Publishing Ltd.
- Samuels, R., Stich, S. i Bishop, M. (2002). Ending the Rationality Wars: How to Make Disputes About Human Rationality Disappear. U: Renee, E. (ur). *Common Sense, Reasoning, and Rationality*. str. 236-268. Oxford: Oxford University Press.
- Stein, E. (1996). *Without Good Reason. The Rationality Debate in Philosophy and Cognitive Science*. Oxford: Clarendon Press.
- Stine, G. C. (1976). Skepticism, Relevant Alternatives, and Deductive Closure. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*. 29(4), 249-261.
- Stich, S. P. (1990). Dennett on Intentional Systems. U: W. G. Lycan (ur). *Mind and Cognition: A Reader*, str. 167-184. Oxford: Blackwell
- Von Wright, G. H. (1975). *Objašnjenje i razumevanje*. Beograd: Nolit.

Weiskopf, D. i Adams, F. (2015). *An Introduction to the Philosophy of Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wilkinson, S. (2015). Dennett's Personal/Subpersonal Distinction in the Light of Cognitive Neuropsychiatry. U: C. Muñoz-Suárez i F. De Brigard (ur). *Content and Consciousness Revisited: With Replies by Daniel Dennett* str. 111-127. Springer.

Web stranice:

Hutto, D. i Ravenscroft, I. (2019). Folk Psychology as a Theory. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ur.),

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/folkpsych-theory/>

Liberto, D. (2021). Ceteris Paribus. *Investopedia*. Posjećeno: 02.08. 2021.

<https://www.investopedia.com/terms/c/ceterisparibus.asp>

Mellor, J. (2020). Let's Derive the Ideal Gas Law From Scratch! Posjećeno: 05.08.2021.

<https://www.cantorsparadise.com/lets-derive-the-ideal-gas-law-from-scratch-efb1b5490d67>

Nelson, M. (2019). Propositional Attitude Reports. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Edward N. Zalta (ur). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/prop-attitude-reports/>

Funkcija i disfunkcija moždanih režnjeva. *MSD priručnik dijagnostike i terapije*. Posjećeno:

20.05.2021. <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/neurologija/funkcija-i-disfunkcija-mozdanih-reznjeva>